

POSLANCI JUGOSLOVENSKE NARODNE STRANKE V ITALIJANSKEM PARLAMENTU V PREFAŠISTIČNI DOBI

Milica Kacin – Wohinz*

UDC 342.534(45=86)“1921/1923“

Milica KACIN-WOHINZ, research associate, Institute for the History of Labour Movement, 61000 Ljubljana, Yu: DEPUTIES OF THE YUGOSLAV NATIONAL PARTY IN THE ITALIAN PARLIAMENT IN THE PREFASCIST PERIOD.

In the elections for the Italian House of Commons in 1921 four Slovenes in the Gorizia province and one Croat in Istria were elected. The author traces their struggle for cultural and economic minority rights. She establishes that their efforts failed not only because of the fierce opposition of the fascists but also because of the ideological differences within the Slovene deputy group.

Slovenske in hrvatske meščanske stranke v Julijski krajini so se poleti 1919 združile v enotno politično društvo Edinost, da bi uspešneje delovale za ohranitev jugoslovanskega značaja dežele v italijanski državi. Za uresničevanje tega osnovnega cilja je bilo potrebno predvsem določiti stališče do države ter metodo in taktiko v ravnanju z oblastmi. Ohranitev narodnostnega značaja Primorske ni bila sama sebi namen, temveč jo je narekovalo stremljenje h končnemu cilju, k združitvi delov slovenskega in hrvatskega naroda v Italiji z drugimi jugoslovanskimi narodi v eni državi. Ta stremljenja so vodilni predstavniki narodnega tabora v Julijski krajini nedvoumno izražali, ne glede na vprašanje, kdaj in kako se bo to zgodilo. Predsednik političnega društva Edinost Josip Vilfan je po aneksiji Julijske krajine razlagal na zborovanju Jadranskega zbora 6. januarja 1921 v Zagrebu, da je jadranski spor sicer z razmejitvijo rešen, ni pa rešen jadranski problem, ki ga velja presojati toliko s stališča ideala „našega popolnega zedinjenja kolikor s stališča jadranske orientacije naše države“. Za uresničitev zedinjenja je potrebno, „da se naš narod, ki je ostal zunaj državnih mej . . . ohrani in torej tudi primerno razvija, in . . . da se znotraj in zunaj države, v našem narodu in pri tujcih ustvarijo vsi pogoji za uresničevanje našega zedinjenja . . . Slika naše nacionalne države v tistem obsegu, kakršnega bi po popolnem zedinjenju morala imeti, je treba, da se v določenih . . . mejnih črtah zariše tako, da bo vsaj duševnemu očesu vsakogar, povsod in vsikdar vidna. Kako se končno faktične meje . . . spravijo v sklad s to sliko, je vprašanje bodočnosti. Naša želja je in mora ostati in nam, ki bomo v kratkem italijanski državljani, je ta želja tudi v dolžnost, da se to doseže potom sporazuma s sosedi in posebno tudi z italijansko državo“. Glede metode boja za ohranjanje narodne skupnosti je naglasil, da hotenja primorskih Slovencev „niso

* Dr. Milica Kacin-Wohinz, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, Trg revolucije 1.

sovražna Italiji in ne zahtevajo brezpogojno takšnih metod, ki bi nas kot italijanske državljane spravljala v navzkrižje z italijanskimi zakoni... Za svojo osebo bom smatral za svojo življenjsko nalogo prepričati zlepa sodržavljane italijanske narodnosti o potrebi, da se popravi usodepolna napaka, storjena v Rapallu."¹

Eno izmed najpomembnejših torišč delovanja je postala italijanska poslanska zbornica, v katero je bilo maja 1921 izvoljenih pet poslancev slovensko-hrvatskega narodnega tabora, ki je na volitvah nastopil z listo Jugoslovenske narodne stranke. Na volitvah 15. maja so bili izvoljeni v goriškem volilnem okrožju dr. Josip Vilfan (tedaj Wilfan), dr. Karel Podgornik, Virgilij Šček in Jože Lavrenčič. V poreškem okrožju je bil tudi izvoljen Vilfan, vendar je spričo izvolitve na Goriškem prepustil mandat naslednjemu kandidatu dr. Uliksu Stangeru. V tržaškem okrožju ni zmagal noben kandidat Jugoslovenske narodne stranke, pač pa štirje italijanski nacionalisti in fašisti ter kandidat komunistične stranke Nicola Bombacci. V Istri je bilo tudi izvoljenih pet poslancev italijanskega nacionalnega bloka, v goriškem okrožju pa ta lista ni dobila dovolj glasov; poleg slovenskih narodnjakov je dobil mandat tudi z glasovi Slovencev kandidat komunistične stranke Giuseppe Tuntar.

Še preden se je skupina poslancev Jugoslovenske narodne stranke konstituirala, je tržaški dopisnik milanskega časopisa Angelo Scocchi želel zvedeti od Vilfana, kakšna stališča bodo zastopali slovanski poslanci v Rimu. Vilfanovi odgovori v intervjuju so potrjevali misli, izrečene na seji Jadranskega zbora. Napovedal je, da bo poslanska skupina morala izraziti pravni pridržek do izvršenega dejanja, ker je bila ob razmejitvi kršena pravica do samoodločbe naroda. Rapalsko pogodbo so narekemale Italiji strateške meje, pa tudi pojmi o nekakšni „geografski estetiki“, češ da gre za mejo „zadržano s samim božjim prstom“, kakor jo je prerokoval Dante, ne pa narodnostno načelo. Zato se bo v prihodnosti vprašanje slovensko-hrvatske narodne skupnosti moralo reševati na osnovi sporazuma med italijanskim in jugoslovanskim narodom, „ki ga želim z vso dušo in ki bom zanj delal, vkljub vsemu zlobnemu podtikanju in zavijanju, z vsemi močmi“. Ta sporazum bo po Vilfanovem mnenju delo več generacij, dotlej pa bo naloga Slovencev in Hrvatov v rimskem parlamentu, da odkrito govore z italijanskim narodom. V ospredju pogovora bo seveda „proti naši volji, vsaj pri prvem srečanju narodno vprašanje vobče in jezikovno še posebej“. To pa ne pomeni, je pribil, da se narodni zastopniki ne bodo zavzemali tudi za vse druge potrebe svojega ljudstva, gospodarske, socialne, politične in kulturne. Priznal je, da se bo moralo jezikovno vprašanje urediti v skladu z enotnim narodnim značajem italijanske države, toda „nobena rešitev ne bo pravična ne trajna, ki bi odprto ali prikrito zasledovala tisti ‚neogibni proces prostovoljne asimilacije‘ o katerem so prepričani domači italijanski nacionalisti“. Ravnanje s slovensko-hrvatsko narodno manjšino v Italiji more postati celo „povod sporu z narodno državo Srbov, Hrvatov in Slovencev“.²

Vilfanovo izjavo je najprej objavila milanska Sera, za njo še tržaško nacionalistično glasilo Era nuova, komentarje pa so prinesli tudi drugi časopisi. V obsodbi kršitve pravice do samoodločbe so italijanski časopisi videli sovražno ost proti Italiji, protest proti aneksiji ter panslavistične tendence. Vilfanu so očitali tudi grožnjo vojne z Jugoslavijo in mu prisojali politično slepoto, če računa, da se bo zmagovita Italija na ljubo „slavom“ odrekla svoji rešitvi in varnosti. Rimski časopis Epoca je pripisoval Vilfanov „pogum“

1. Arhiv Slovenije, Pisarna za zasedeno ozemlje, fasc. 1.

2. Edinost, 23. V. 1921, Moj pogovor z g. Angelom Scocchi; 26. V. 1921, K razgovoru dr. Wilfana z g. Angelom Scocchi-jem.

italijanski popustljivi politiki in opozarjal, da se bo že moral on sam prepričati, ko pride v rimski parlament, „da je bolje, ako pospravi orožje, umakne svoje grožnje, živi med nami v miru in da tudi nam mirno živeti“.³ Posebno oster je bil komentar tržaškega nacionalističnega časnika *Il Piccolo*, ki je Vilfanu podtikal neposredno povezanost z iredentističnimi organizacijami v Jugoslaviji. Slovenskim politikom je očital dvoiličnost, češ da so ob volitvah propagirali zakonito ravnanje in prilagajanje dejanskemu stanju, ko pa so zmagali, so pokazali zobe in v imenu slovenskega prebivalstva, ki jih je volilo, razgalili orožje. Člankar v *Piccolu* je dvomil, da bi bilo Vilfanovo mnenje mnenje vsega slovenskega in hrvaškega ljudstva v Julijski krajini, zato je svetoval vladi, naj podpre „spravljive in kolaboracionistične tendence“ proti „pansrbski agitaciji“, ki ima korenine onstran meje.⁴

Takšno izkrivljanje iskreno izrečene misli ni bilo nič čudnega. Bilo je odraz vsem znane nestrpnosti tržaških italijanskih nacionalistov, ki so, čeprav „odrešeni“ in združeni z italijanskim narodom, še vedno gledali v obstoju slovensko-hrvaške skupnosti nevarnost za svoje nacionalne interese. Krščansko-socialna struja v društvu *Edinost* pa vseeno ni soglašala z Vilfanovo izjavo. Predvidevala je drugačne metode nastopanja, take, ki bi vzbujale zaupljivost in prijateljska nagnjenja sodržavljanov italijanske narodnosti in ki tem ne bi dajale v roke orožja za očitke o jugoslovanskem nacionalizmu ter iredentizmu. Pristaš te struje, tajnik društva Ivan Vovk, je pisal Vilfanu, da izjave spravljajo društvo v nevšečen položaj, ker se zdi, kakor da bi šlo za društveni program. Sicer pa išče Vovk krivdo v dejstvu, da društvo nima programa, da še ni določilo dokončnega stališča glede na novi položaj po aneksiji, in predlaga, naj se vendar že sestavi tak načrt.⁵ Podobno se je pritoževal tolminski župnik Rojc, češ da ni prav, da Vilfan v imenu slovenskih ljudi rožlja z orožjem.⁶ Zato je Vilfan ob popravkih italijanskih objav intervjuja zagotavljal, da je izrazil le svoje stališče, ne pa programa društva ali poslanske skupine.

Ob prihodu slovenskih poslancev v Rim, junija 1921, se je italijanski tisk ponovno zanimal za program poslanske skupine. Še preden so nastopili v parlamentu, so odgovarjali na vprašanja rimskega dopisnika tržaškega *Piccola* Ermanna Amicuccijsa, kar je *Piccolo* objavil pod naslovom „Il quintetto slavo a Montecitorio“. Na prvo vprašanje, ali bodo v zbornici govorili slovensko, so odgovorili, da si pridružujejo to pravico, če bo potrebno, kajti po mnenju Ščeka to nima ničesar opraviti z nacionalizmom, temveč je zgolj vprašanje pravice. Slovenski poslanci so bili glede uporabe materinega jezika, kakor tudi glede odklanjanja vojaške službe za Slovence in Hrvate, enakega mnenja kot nemški poslanci iz Južne Tirolske. Ponovno so izjavili, da so državne meje krivične, da je Italija zasledla jugoslovansko zemljo in da niso „italijanski gostje, temveč gospodarji v naši hiši“. Zato se bodo zavzemali za revizijo rapalske pogodbe na miren način, prek sporazuma med dvema narodoma. Šček je posebej dopovedoval dopisniku, da je bil mir v Rapallu diktiran in da ni rešil italijansko-jugoslovanskega vprašanja, ki ga more rešiti le prava pomiritev med narodoma in prijateljski dogovor. „Sovražim vojno . . . sem antimilitarist . . . tako malo sem nacionalist, da ne smatram, da je narodno načelo edini ali glavni dejavnik pri razmejevanju med državami. Mnogo pomembnejši je gospodarski princip.“ Vilfan po besedah dopisnika ni soglašal s Ščekom ali pa je njegovo izjavo izkoristil, da je zahteval „nič manj kot pravico Jugoslavije do tržaškega emporija kot naravnega okna v svet za

3. *Il Piccolo*, 26. V. 1921, *Le dichiarazioni dell'on. Wilfan commentate a Roma*, prim. še *Edinost* 23., 26., 27. V. 1921.

4. *Il Piccolo*, 28. V. 1921, *A batterie scoperte*.

5. Zgodovinski arhiv Ljubljane, (ZALj), zbirka Vilfan, fasc. 20.

6. Prav tam, fasc. 2.

slovenski narod“. Na vprašanje Amicuccija, ali res verjame v pridružitve primorskih Slovanov h kraljevini SHS, je Vilfan odgovoril, da ne mislijo na datum tega dogodka, vedo pa, da „slovenski narod ne more živeti brez 600.000 svojih sinov, ki so bili priklopljeni k Italiji“. Za Slovence je odtrganje ene tretjine naroda vprašanje življenjskega pomena, drugače kot za Nemce ali Avstrijce, ki morejo shajati tudi brez Južne Tirolske. Dotlej se bo, po Vilfanovih besedah, poslanska skupina v parlamentu zavzemala za enakopravnost slovensko-hrvatske narodne skupnosti, „kakor žive na primer v Švici Italijani, Francozi in Nemci. Hočemo, da se spoštuje naš jezik, naša kultura, naša narodno čustvovanje. Zahtevamo, da bodi po uradih, po sodnijah, v šolah obvezna raba slovenskega jezika poleg italijanskega. Tudi v Trstu,“ je odgovoril Vilfan, „čemu bi delali izjemo za Trst, ki obsega samo nekoliko kvadratnih kilometrov? “ Če bi bili gotovi, da se to uresniči – se je zanimal dopisnik – bi mar opustili iredentistično propagando, kakor so jo Francozi v Val D'Aosti in beneški Slovenci? In ali ne nameravajo primorski Slovenci razširiti svojega nacionalističnega delovanja tudi na te zadnje? Na to vprašanje ni bilo določnega odgovora, le Podgornik je podvomil o pravičnosti ravnanja s francosko manjšino v Italiji. Glede beneških Slovencev pa je rekel, da zanje ne bo časa, ker bo preveč dela na Primorskem. Pogovor je zadeval še druga vprašanja, ki so jih nameravali poslanci reševati v zbornici: o poravnavi vojne škode, o obnovi porušene dežele, združnih organizacij in podobno. Ostro so obsodili fašiste, ki so z nasiljem preprečili pravilno izvolitev slovenskih in hrvatskih predstavnikov, saj bi jih moralo biti v normalnih razmerah izvoljenih osem in ne samo pet. Sicer pa so izrazili vero v čut pravičnosti italijanskega naroda, s katerim se nameravajo v prihodnje prijateljsko dogovarjati prek poslanske zbornice.⁷

Komentar Piccola k razgovoru je bil žolčen, kakor je bilo pričakovati, kadar se je Italiji odrekala pravica do Primorske in Istre, posebej pa še do Trsta. Toda v članku „La mentalita austriaca dell'on. Wilfan“, je napadel samo Vilfana, češ da primerja sedanje stanje Slovencev in Hrvatov v Italiji z nekdanjimi zatiranimi narodi Avstro-Ogrske in se sklicuje na tedanji italijanski iredentizem. Upoštevaty da bi moral drugačne okoliščine, ki narekujejo vsaj uporabo drugačnega orožja. Če bi bila Vilfanova miselnost manj avstrijska in manj anahronistična, piše v Piccolu, bi bil logičen sklep njegovih „čudovitih argumentov“ o nujnosti spremembe rapalske meje drugačen: ne na osnovi „jasnih in prijateljskih dogovorov“, od katerih si gotovo ne more obetati, da bo Italija njemu na ljubo odstopila Julijsko krajino, temveč z vojno akcijo bi bil rešljiv ta problem. To naj bi bila po mnenju nacionalistov pri Piccolu dejanska misel narodnih predstavnikov, čeprav jo vztrajno zanikajo, da bi si ohranili možnost legalnega boja. Sicer pa bi po Vilfanovi logiki, kot piše dalje časopis, bila Italija enako upravičena zahtevati zaledje Trsta zase, kakor Jugoslovani zahtevajo emporij za zaledje. K temu dodaja nedvoumno grožnjo, da bo politična usmeritev, ki jo poskuša Vilfan vtisniti slovanskemu narodnemu gibanju, imela težke posledice za življenje v deželi. „Če poslanec Vilfan postavlja slovensko-hrvatsko narodno vprašanje v Julijski krajini kot vprašanje sile (o čemer ne pričajo samo njegove zadnje izjave, temveč tudi neprestani žaljivi napadi slovanskega tiska in pretirane zahteve slovanskih kulturnih in političnih društev), morajo biti voditelji in inspiratorji jugoslovanskega nacionalizma pripravljene utrpeli praktične posledice.“⁸

7. Il Piccolo, 16. VI. 1921, Il Quintetto slavo a Montecitorio; Edinost, 17. VI. 1921, Pogovor s poslanci Jugoslovenske stranke v Rimu. V tem času je bil peti poslanec, Ulikse Stanger, odsoten, šele decembra je bil potrjen njegov mandat za Istro, ki mu ga je odstopil Vilfan.

8. Il Piccolo, 21. VI. 1921, La mentalita austriaca dell'on. Wilfan.

Le nekaj dni zatem, 21. junija, so poslanci jugoslovanske stranke prvič nastopili v italijanski poslanski zbornici. Vilfan je v imenu skupine predložil tri izjave in utemeljil njihovo vsebino.

S prvo izjavo so si tako kot nemški poslanci nameravali izposlovati pravico do govora v materinem jeziku. Čeprav jim ta pravica pripada po najnovejših načelih svobode, pa tudi po italijanskem zakonu, veljavnem za francosko manjšino v Val D'Aosti, je Vilfan izjavil, da poslanci pričakujejo od zbornice, da jim jo izrecno prizna. Dotlej pa bodo svoje misli „prevajali“ v italijanski jezik.

V drugi in tretji izjavi so izrekli „pravni zadržek“ glede rapalske pogodbe in nakazali stališče slovenskega in hrvatskega ljudstva do italijanske države. Ker je Vilfanov govor ob predstavitvi teh dveh izjav izzval silno ogorčenje skrajne desnice — prišlo je do pravih incidentov — in ker je sprožil ostre ugovore nekaterih italijanskih nacionalističnih poslancev iz Trsta in Istre ter celo intervencijo ministrskega predsednika Giovannija Giolittija, pa tudi živahne in nasprotujoče si komentarje italijanskega tiska, ga kaže podrobneje povzeti. Spoznati pa ga moramo predvsem zato, ker je izražal temeljna načela narodnega gibanja. Mnogi sonarodnjaki iz Primorske in iz Jugoslavije so Vilfanu pisмено izrazili soglasje ter čestitke za izredno „pogumen in odkrit nastop“.⁹ Hkrati so mu nekateri Italijani in organizacije pošiljali grozilna in ironična pisma, češ da je žalil italijanski narod.

Vilfan je takole predstavil slovensko in hrvatsko narodno skupnost: Zavedamo se, da smo postali državljani kraljevine Italije, toda državljanske dolžnosti v političnem smislu besede, in narodna čustva v etničnem smislu so si v nasprotju, zato bomo poskušali najti izhod iz tega konflikta. Nacionalisti smo toliko, kolikor postavljamo ljudstvo in narod nad državo, nikakor pa nismo nacionalisti z imperialističnimi težnjami, kakor nam očitajo nekateri naši sodeželjani. Nasprotujemo italijanski državi, kolikor nas je priključila zoper našo voljo in zoper naše aspiracije, toda ne gojimo nasprotstva do italijanskega ljudstva. Zagotavljam, da Slovenci in Hrvatje italijanskega naroda ne sovražijo. Zato sem prepričan, da samo neposreden, odkrit in iskren pogovor s predstavniki italijanskega ljudstva, tu, v parlamentu, utegne privedi, ne do ljubezni, pač pa do medsebojnega spoštovanja. Vilfan je nato razložil, v kakšnih okoliščinah živi slovensko in hrvatsko prebivalstvo po dveletni okupaciji, in obtožil oblasti, ker so že od vsega začetka zatirale narodno svobodo. V Julijski krajini živi močna slovanska narodnostna skupina, o čemer pričajo volilni rezultati, čeprav volitve niso bile prave volitve, temveč „grozovitost, ostudnost, sramota“. Ko bo prišlo do statistike prebivalstva „se priporočam, da bi bilo (to) opravljeno vsaj tako dobro, kot je bilo opravljeno avstrijsko štetje“. Na medklice in zahtevo predsednika zbornice, naj spoštuje čustva italijanskega parlamenta, je odgovoril, da ni nameraval žaliti, izrazil je le željo, da bi bile statistike v Italiji boljše, kot so bile v Avstriji. Sicer pa, je dodal, če je v Julijski krajini večina prebivalstva slovenske in hrvatske narodnosti, bi dežela morala pripasti Jugoslaviji. Geografski in strateški razlogi namreč ne morejo odtehtati temeljnega narodnostnega načela. To stališče je nato Vilfan prebral, kakor je bilo zapisano v drugi izjavi poslanske skupine: „Suvereniteta kraljevine Italije se je raztegnila na deželo . . . v pravnem oziru samo po rapalski pogodbi od 12. novembra 1920 in po naslednji aneksiji, ki je stopila v moč 5. januarja 1921. To se je zgodilo brez svobodne in pravilne privolitve in proti narodnemu značaju prebivalstva, ki je med ustjem Soče in novimi mejami po večini ne italijansko, nego jugoslovansko. Prazno je ostalo upanje, da bo kraljevina Italija, ki se je

⁹ Prim. ZA Lj., zbirka Vilfan, fasc. 2.

zasnovala na narodnem edinstvu in rodila iz plebiscitov, spoštovala tudi v tem primeru narodnostno načelo in pravico narodov, da sami odločajo o svoji usodi. Protest, ki ga ne bolj upravičuje, ker ga bolj upravičiti ni mogoče, nego bolj poostruje krivično ravnanje nasprotujoče slovesnim obljubam, četudi ne formalnim jamstvom, zakaj ta so se zares izrecno odrekla, se ne zamore nikdar zadušiti v srcih Jugoslovenov,¹⁰ ki so sedaj podvrženi Italiji. Jugoslovenskim poslancem je v dolžnost, da dajo tu, ob pričetku svojega delovanja, izraza temu protestu in zato podajajo temu primerno, formalno in slovesno pravno zavarovanje (riserva – pridržek), za sedanjost in za bodočnost, v imenu Jugoslovenov novih pokrajin, italijanskih državljanov, pač pokornih zakonu a zvestih svojim idealom.¹¹ Vstopili smo v italijansko družino, je nadaljeval Vilfan, toda že prvi dan okupacije „smo dobili zatiralski režim, smo dobili režim, ki je bil surov, krut, v žalostnem nasprotju od tistega, kar je naše ljudstvo pričakovalo od italijanske vojske in naroda, ki je prišel v deželo kot osvoboditelj.“ Ta stavek je vzbudil silno ogorčenje skrajne desnice, ki je že tako prekinjala govor z medklici in zahtevala, naj Vilfan utihne. Protestiral je predsednik vlade in notranji minister Giolitti, „proti žalitvam izrečenih na italijansko vojsko. Vi, častiti Vilfan, delate najslabšo uslugo svojemu ljudstvu,“ je pribil, „ker nas uverjate, da vaša čustva dele tista ljudstva, o katerih smo prepričani, da bodo zvesto izpolnjevala zakone in spoštovala Italijo, kakor je vi ne znate spoštovati.“ Vilfan se je spričo incidenta izgovoril, da italijansščina pač ni njegov materin jezik in se je najbrž napačno izrazil, kajti ne kritizira italijanske vojske kot ustanove, temveč le vojaške oblasti. „Nikogar nisem želel žaliti, in žal mi je, častiti Giolitti, da me vi, ki ste mnogo starejši od mladih kolegov fašistov, s svojim čutom niste znali razumeti.“ Nato se je omejil na omembo nekaterih nasilnih dejanj nad slovenskim in hrvaškim jezikom, nad društvi in narodnimi čustvi, ki pričajo za gornjo izjavo, ter spričo nasprotnega razpoloženja zbornice odstopil od podrobnejših pritožb. Ugotovil je le, da se bodo morali poslanci pač navaditi načenjati vprašanje „v manjših dozah“, ker ni mogoče govoriti odkrito in iskreno. Slišali smo lepe besede, je končal, sedaj pričakujemo dejanj, pričakujemo globoko spoštovanje naših narodnih čustev, kakor nam je bilo obljubljeno.

Tretja izjava, ki so jo predložili rimski zbornici predstavniki slovenskega in hrvaškega prebivalstva Julijske krajine, je vsebovala zagotovilo o lojalnih odnosih slovensko-hrvaške narodne skupnosti do italijanske države. V njej je rečeno, da se novi italijanski državljani jugoslovanske narodnosti popolnoma zavedajo svojega položaja, ko pripadajo jugoslovanskemu narodu, s katerim ga družijo naravne vezi plemenske, jezikovne, čustvene, kulturne in tradicionalne narave, in so hkrati združeni z italijanskim narodom v eni državi. Zato so pripravljene in odločene sprejeti vse posledice, ki izvirajo iz tega posebnega položaja. „Kakor imajo pravico zahtevati zase najvestnejšo skrb in najbolj globoko spoštovanje do vsega, kar zadeva njihovo narodno zavest, tako prevzemajo tudi vse obveznosti, ne samo tistih, ki jih nalagajo zakoni, temveč tudi tiste, ki izvirajo iz

10. V slovenskem izvirniku ali morda prevodu je govora o „Jugoslovenih“, medtem ko je v italijansščini uporabljen izraz „slavi“ – Slovani. V virih slovenskega izvora srečujemo v tej dobi obe imeni: Slovani in Jugoslovani ali Jugoslovani Julijske krajine. Po današnjem pojmovanju sta obe imeni neustrezni, prvi, ker je prevod iz italijanskega „slavi“ in označuje le nekakšno brezoblično množico, ne pa narodnostne pripadnosti, drugi, ker primorski Slovenci in Hrvati niso dotlej pripadali Jugoslaviji, temveč le južnoslovanskim narodom. V pričujoči razpravi praviloma uporabljamo ime Slovenci in Hrvati, vendar se v povzetkih dokumentov pojavljata tudi gornja imena.
11. Slovensko besedilo je v zbirki Vilfan, fasc. 26, ZALj., italijansko v Atti del Parlamento Italiano, Camera dei Deputati, 2 sez. Discussioni (Atti) leg. XXVI, vol. I, str. 118–119.

samega dejstva državnega sožitja. Zato bodo po svojih močeh in v mejah svojega posebnega položaja sodelovali pri doseganju skupnih idealov humanitarnih, kulturnih ter moralnega in gospodarskega napredka". Ta usmeritev slovenskega in hrvatskega ljudstva, je še rečeno v izjavi, narekuje njegovim zastopnikom povsem določeno ravnanje, tako pri zavzemanju stališč v splošnih vprašanjih kakor v prizadevanjih za zavarovanje in pospeševanje tistih posebnih interesov, ki jim jih je ljudstvo zaupalo. Zato si bodo slovanski poslanci prizadevali, da se z iskrenim in lojalnim, čeprav skromnim sodelovanjem v zbornici izkažejo vredne zaupanja svojih volivcev pa tudi vredne tovariške naklonjenosti, ki jo bodo, kakor upajo, našli v zbornici in ki so jo pripravljene vračati z vsem srcem.¹²

Prvemu nastopu slovenskih poslancev, konkretnije Vilfanovemu govoru, so sledili protestni govori nekaterih italijanskih nacionalistov in fašistov. Medtem ko je furlanski poslanec Girardini na kratko opozoril, da so Slovenci na Goriškem le gostje v italijanski provinci, so imeli temeljiteje govore v tem smislu tržaška poslanca nacionalist Fulvio Suvich in fašistični voditelj Francesco Giunta ter istrski poslanec Antonio Pogatschnig, o katerem je Goriška straža zapisala, da je slovanskega pokolenja.

Pogatschnig je o Slovencih in Hrvatih v Istri rekel, da jih dobro pozna kot hinavce, ki se delajo jagnjeta, ko so volkovi, in preganjance, ko so sami preganjalci. Odrekal jim je avtohtonost in omenjal njihovo barbarstvo in razbojništvo. Sicer pa je svoj govor posvetil zahtevi po vzpostavitvi prejšnje avtonomije v novih deželah, toda ne avtonomije za Jugoslovane in Nemce, temveč za dežele, ki so italijanske.¹³

Fulvio Suvich je dokazoval, da v Julijski krajini slovansko prebivalstvo nima večine, kakor kažejo avstrijska štetja, kajti le-ta niso verodostojna. Glede okupacijskega režima, ki ga je Vilfan ostro obsodil, je razlagal, da je bil skrajno dobrohoten do drugih narodnostnih skupin. Sicer pa sta po njegovem mnenju obe ljudstvi, slovansko in italijansko, dobili z razpadom Avstro-Ogrske pač tisto nagrado, ki jima gre: Italijani so nagrajeni za svoj iredentizem, Slovani za svojo zvestobo Habsburžanom. Napovedal je možnost sodelovanja, kolikor se bodo Slovenci in Hrvati lojalno in iskreno sprijaznili z izvršenim dejstvom.¹⁴

Voditelj fašističnega gibanja v Trstu Francesco Giunta je bil skrajno oster. Slovencem in Hrvatom je očital avstrofilstvo, iredentistično zarotništvo in protiitalijansko razpoloženje.¹⁵ Vsi trije poslanci pa so se pritožili tudi zato, ker so bili v kronskem govoru Italijani novih pokrajin omenjeni skupno s Slovani in Nemci, Vilfanu pa so izpodbijali trditve o narodnostni sestavi Julijske krajine in mu očitali laži glede ravnanja italijanskih oblasti z narodno manjšino.

Kar tri dni se je vlekla razprava v zvezi s Slovenci, Hrvati in Nemci v Italiji. Nad trideset strani obsega zapisnik te žolčne razprave. Vilfan je ponovno interveniral in pozival na razsodnost in upoštevanje tistih narodnih čustev, v imenu katerih so nastopali italijanski poslanci. Taktno in prefinjeno je vračal očitke: nismo iredentisti, pač pa smo „iredenti“ — neodrešeni; nismo se samo mi poklanjali bivšim avstrijskim oblastem, temveč so se tudi tržaški italijanski nacionalisti; pustimo ob strani preteklost, ker je za vse enako kočljiva; spoštujemo italijanska čustva, želimo le enak odnos do naših čustev.

12. Atti, leg. XXVI, vol I, str. 117–120; prim. Goriška straža, 29. VI. 1921.

13. Prav tam, str. 158–165.

14. Prav tam, str. 169–175; Il Piccolo, 25. VI. 1921, Contrapposti.

15. Prav tam, str. 184–186.

Priznal je, da je najbrž res kriv za vse to, ker pač ni še prilagojen novemu ambientu, ki je napačno tolmačil njegove besede, zagotavljal pa je, da zbornica v njih ni mogla najti sovraštva, le-tega je vnesel Francesco Giunta.¹⁶

Vse drugače, z vzkliki odobravanja je zbornica sprejela govor Virgilija Ščeka, ki je bil očitno pripravljen, da omili vtis Vilfanovih besed in da prikaže še drugo, zaupljivo in pomirljivo stran čustev neitalijanskega ljudstva. Sicer pa je bila v Ščekovem govoru le taktika drugačna, kajti vsebina govora je v bistvu potrjevala Vilfanova stališča. Medtem ko je Šček odobral Giolittijeve dobrohotne in poštene namene glede prebivalstva neitalijanske narodnosti, ki naj bo deležno vse pozornosti vlade, spoštovanja in pravic, je s čitanjem dokumentov italijanskega izvora – dveh člankov iz italijanskih časopisov in pastirskega pisma tržaškega škofa Bartolomasija o volivnih nasiljih – dokazal, da krivice, o katerih je govoril Vilfan in nasilje niso nikakršna izmišljotina. Z izbranimi besedami je izražal vero v poslance, češ da gotovo ne morejo odobravati zapiranja šol, odprave avtonomije, preprečevanja društvenega delovanja in podobno samo zato, ker gre za stvaritve ljudi neitalijanske narodnosti. Izražal je vero, da bodo italijanski poslanci skupno s slovanskimi presojali vse ukrepe in zakone s čutom pravičnosti, ustrezno z načeli sožitja na višji ravni, z načeli, ki so bila proglašena za cilj zadnje vojne. Jugoslovansko ljudstvo v Italiji ima veliko zgodovinsko poslanstvo, je sklenil, in čeprav nihče ne more vedeti, kakšna bo prihodnost, je za obe državi, Jugoslavijo in Italijo, bistvenega pomena vzajemnost. „Mazzini, Cavour in drugi italijanski veleumi so sanjali, da morata ta dva naroda biti brata in ne sovražnika . . . Jugoslovani, ki so postali italijanski državljani, morajo in hočejo biti most za popolno spravo med Jugoslavijo in Italijo, postati utegnejo tisto duhovno gonilo, ki bo na tej zemlji oživilo čut višje človeške vzajemnosti.“¹⁷

Na predzadnjem zasedanju prvega sklica nove zbornice sta predsednik ministrskega sveta Giolitti in zunanji minister Carlo Sforza zagovarjala svojo politiko. Giolitti se ni dotaknil vprašanja narodnih manjšin v Italiji, Sforza pa je stališče vlade do tega vprašanja prikazal tako, kakor ga je narekovala nacionalistična in imperialistična italijanska usmeritev. Nasproti pravici do samoodločbe je poštavil pravico „zmagovalca“ in dodal, da so Slovani prišli „v naše doline“ ter da ima Italija pravico do zavarovanja „vrat naše hiše prek alpskega obroča“. Priznal je, da so ti argumenti močni le za Italijane in da Jugoslovani iz razumljivih razlogov z njimi ne morejo soglašati. Zato je navedel še drug pomemben dejavnik, „pred katerim sodržavljani slovanskega rodu spoštljivo sklonijo glavo“: „Svobodna država . . . je priznala v svečani pogodbi, podpisani v Rapallu, da morajo Slovani tostran Alp pripadati le Italiji. Tisti Italiji, ki s svojimi 500.000 padlimi ni le prispevala k svetosti za vedno doseženih meja, temveč je tudi silno pripomogla k osvoboditvi sosednjega naroda.“ Ta dragocena skupna vrednota mora preseči minule spore in strankarske mržnje. „Vi ste to dobro občutili . . . ko ste vsi odobravali plemenite besede poslanca Ščeka, Slovana, ki se je skliceval na Mazzinija in prerokoval vedno bolj tesno prijateljstvo med obema narodoma.“¹⁸

Giolittijeva vlada je na tem zasedanju dobila le slabo večino glasov za zaupnico, zato je naslednjega dne odstopila. Za nezaupnico so glasovali skrajni desničarji, med njimi

16. Prav tam, str. 186–189.

17. Prav tam, str. 196–198; prim. Goriška straža 6. VII. 1921, Govor poslanca Ščeka.

18. Prav tam, str. 274; prim. Edinost, 28. VI. 1921.

navzoči italijanski poslanci iz Julijske krajine, socialisti, komunisti in Slovenci. Vilfan je ob tem izjavil, da njihov nasprotni glas pomeni zgolj protest proti vladni politiki v slovanskih pokrajinah.¹⁹

Incidenti v rimski zbornici niso bili za italijansko javnost nič novega. V dobi po prvi vojni je v zbornici često prihajalo do ostrih spopadov med desnico in levico, ki so včasih preraščali v prave fizične obračune. Slovensko-hrvatski poslanci, navajeni discipliniranega in umirjenega obnašanja, značilnega za dunajski državni zbor in deželne zборе, so se morali šele prilagoditi temu novemu načinu razprave. Od tod tudi njihova nekakšna vzvišenost in umirjenost pri odgovorih ter pozivi na razsodnost. Njihov način pa seveda ni mogel prepričati zbornice, v kateri so fašisti že nastopali s svojim razbijaškim poslanstvom.

V zvezi s parlamentarnim nastopom slovensko-hrvatskih poslancev so značilne ocene tiska. Že decembra 1919, ko je začela delovati prva po vojni izvoljena poslanska zbornica in ko v njej še ni bilo slovenskih in hrvatskih zastopnikov, je nemški časopis *Deutsche Allgemeine Zeitung* v članku „Narodnosti v italijanski zbornici“ napovedal, da Slovani ne bodo imeli „dlak na jeziku“, vedoč, da bo vsaka njihova beseda odmevala prek Jadrana. Interpretirali da bodo svoj iredentizem in nobena sila na svetu jih ne bo spremenila v italijanske patriote. Pisec članka je tudi predvideval, da bodo dobili podporo v italijanski levici, ko bodo obsojali imperialistično stališče Italije, pa tudi v italijanski klerikalni stranki, v vprašanih gospodarskega značaja pa bi jih morali podpreti celo italijanski poslanci iz novih pokrajin.²⁰

Po prvem nastopu v parlamentu, ki je skoraj v celoti potrdil prerokbo nemškega časopisa, se je razpisal tudi italijanski tisk, pač ustrezno barvi stranke, ki je bil njen glasnik. Odveč je povzemanj mnenje tržaškega *Piccola*, ki je le nadaljeval že omenjene napade na Vilfana v obliki očitkov o „avstrijski mentaliteti“ in pomanjkanju „dobrega čuta“, s čimer naj bi dobil za nasprotnika celotno zbornico. Pozabil je, piše *Piccolo*, da je bil v Avstro-Ogrski narodni problem hkrati državni problem, v Italiji pa je to vprašanje spričo narodne enotnosti le lokalnega pomena in se z njim osrednje zakonodajno telo ne bo pečalo. Vsakršni pridržki Slovencev in Hrvatov do rapalske pogodbe so po mnenju *Piccola* absurdni in kontradiktorni spričo dejstva, da je pogodbo svobodno sprejelo ljudstvo, h kateremu se poslanci prištevajo. „Odpoved je prišla torej s strani njihovega ljudstva prav na osnovi tiste pravice do samoodločbe, na katero se slovanski poslanci iz Julijske krajine sklicujejo.“ Za podkrepitev te trditve navaja časopis dejstvo, da je tudi gospod Korošec „brez vsakršnih pridržkov“ v imenu Slovencev podpisal rapalsko pogodbo. „V katerem svetu živi čast. Vilfan?“ se je torej spraševal člankar *Piccola*.²¹ Osrednji italijanski nacionalistični časopisi — *L'Ida Nazionale*, rimska *Epoca* in milanski *Corriere della Sera* — so omenjali zlasti razlike v taktiki med nemškimi in slovanskimi poslanci. Prvi da so ubrali zmerno in dobrikajočo taktiko, drugi pa so izrazili odkrito sovražnost do Italije in navezanost na Jugoslavijo, kar pomeni „nasilni iredentizem“. Vendar ta različna taktika po mnenju dopisnika *Idea Nazionale* ne pomeni, da bi bili Nemci manj iredentisti od Slovanov. S svojo na videz zakonito politiko bodo gotovo dosegali večji učinek v boju za narodne pravice in s tem utrjevali v Gornjem Poadizju

19. Prav tam, str. 313; Edinost, 28. VI. 1921.

20. Archivio Centrale dello Stato (ACS), Presidenza del Consiglio dei Ministri, Ufficio Centrale per le

germanizem. O Slovencih in Hrvatih pa se zdi, nadaljuje pisec, da nočejo imeti politično upravnih ugodnosti in dobre vlade, ki bi jim omogočala priprave za prihodnost. Posebno pozornost je v tem tisku vzbudil različen nastop dveh slovenskih poslancev, iz česar so izvirala vprašanja, ali gre samo za dve različni taktiki pri uveljavljanju enotnega programa ali za dve različni politični struji. Epoca se je spraševala, ali ni morda poslanec Šček v majhnih dozah začel nalivati tisti protitalijanski strup, ki ga je poslanec Vilfan hotel izliti naenkrat v svojem prvem neprevidnem govoru. Nagibala se je k temu nezaupanju, ko je opozarjala, da gre najbrž tako pri Ščeku kakor pri Nemcih le za „jagnjetov plašč“. Vsi ti časopisi pa so bili enotnega mnenja, da je bil Ščekov govor tenkočuten in da je vzbudil celo odobravanje fašistov. Zdelo se jim je tudi, da bo njegov način neprimerno koristnejši za Slovence in Hrvate kakor pa Vilfanova „bojna metoda“.²²

Od levičarskih časopisov so se oglasili osrednje glasilo socialistične stranke Avanti, tržaški Lavoratore socialista in osrednje glasilo komunistične stranke Ordine nuovo, ki ga je urejal Antonio Gramsci. Tržaška komunistična lista Il Lavoratore in Delo tačas nista izhajala, ker so fašisti že v februarju 1921 zažgali delavsko tiskarno. V Avantiu je med drugim zapisano: „Zadržanje zbornice in vlade med govori nemških in slovanskih poslancev je moralo takoj dati tem poslancem pravi vtis o čutu za . . . svobodo, ki preveva italijansko buržoazijo.“ Isti ljudje, ki so desetletja povzdigovali italijanski iredentizem, so nestrpni in nasilni do „mož drugega jezika, ki branijo pravice svojih volivcev. To se je zgodilo v . . . Rimu, ki ga imenujemo mater civilizacije.“ Tudi tržaški Il Lavoratore socialista je obsodil nacionalistične in fašistične poslance, češ da so napadali Vilfana, namesto da bi obravnavali vprašanja, ki tarejo Julijsko krajino. Nastop slovenskih in nemških poslancev je ocenil kot žilavo, odločno in spretno zastopanje koristi neitalijanskega prebivalstva. V komunističnem časopisu L'Ordine nuovo pa je zapisano: „Moralo bi biti ponižujoče za italijanski patriotizem, da je v zbornici prvi govoril o odnosih med Italijani in anektiranimi Nemci in Jugoslovani neodgovoren mladenič, ki mu je nasprotnik Vilfan velikodušno prihranil očitek, da je on, poslanec Giunta, odgovoren za grozni požig „Balkana“.“ O govori Vilfana in nemskega poslanca Reuth-Nicolussija pa je rečeno, da sta povedala bridke resnice, prvi bojevito, drugi hladno in zmerno, „toda dokazala sta, da nista . . . manj nacionalistična od svojih nasprotnikov.“ Sta pač predstavnika buržoazije – končuje dopisnik – ki hoče cepiti proletariat, da bi bil še bolj izkoriščen. O poslancu Ščeku je rečeno, da se je pokazal posebno zmernega, „toda v vsiljeni hladnosti (je bil) bolj krut obtožitelj“, saj je razkril fašistične zločine s pomočjo treh italijanskih dokumentov, kar je napravilo na zbornico močan vtis.²³

V komentarjih levičarskega tiska ne najdemo kakšne posebne podpore izjavam neitalijanskih poslancev, razen kar zadeva obsodbo fašističnega nasilja, ki jo je leвица v zbornici že med govori sprejela z vzkliki odobravanja. Izjave slovenskih in nemških poslancev so bile za italijanske komuniste in socialiste prav tako nacionalistične kot italijanske. Za italijansko komunistično stranko je bilo v tej začetni dobi vprašanje narodne ogroženosti postransko, saj je računala na spremembo družbenega reda, ki bo omogočila tudi narodni razvoj. S tem v zvezi kaže omeniti govor komunističnega poslanca z Goriške Giuseppeja Tuntarja, ki je bil v obtožbah vladne in okupacijske politike v Juljski krajini ostrejši od Vilfana. Govoril je 20. julija, spremljali so ga surovi medklici desnice in odobravanja levice. Obtožil je režim za žrtve iz vrst proletariata in kmetov za

22. Edinost, 1. VII. 1921, Italijansko javno mnenje o nastopu naših poslancev.

23. Povzeto po Edinosti, 1. VII. 1921.

preganjanja, mu očital, da je kriv, ker porušeni domovi delovnih ljudi še niso obnovljeni in ker bogataši dobivajo podporo pri obnovi palač. Govoril je o mučenju mladih komunistov v tržaških zaporih, o materialni pomoči vojaških oblasti fašističnim četam, kar jim omogoča napade na delavske ustanove, o požigu tiskarne delavskih listov, o nasilju ob volitvah in podobno. Spričo tega nasilja je bil v Istri izvoljen le en slovenski poslanec — je pribil Tuntar — in kar pet italijanskih nacionalistov, čeprav je vsem znano, da je v Istri 62 % prebivalstva jugoslovanskega in le 38 % Italijanov. Oblastem je še očital, da vse to dopuščajo in opravičujejo v imenu nekakšnega „avstrijakantstva“ in „boljševizma“ delovnih ljudi. Glede narodnega vprašanja je opozoril, da pozivi za pobratenje dveh narodov, ki prihajajo iz nacionalističnih vrst, ne morejo prikriti dejstva, „da vsaka buržoazija teži na znotraj podvreči proletarski razred, na zunaj pa male narode . . . Narodno vprašanje v Julijski krajini ni rešljivo s premikom meja . . . temveč s pobratenjem odnosno s fuzijo plemen, kar lahko uresniči le proletariat. K temu cilju je usmerjeno naše plemenito poslanstvo, v katerega smo vedno verjeli. Italijanski in slovenski kapitalisti bodo tudi zaradi svojega razrednega interesa težili k zaostrovanju narodnih nasprotij, toda jaz verujem, da bo proletariat obeh plemen znal preprečiti vse njihove bratomorne načrte. Ta proletariat se bo bil . . . skupno s tovariši iz vse Italije do dne, ko bo na visokih vrhovih Julijskih Alp dvignil rdečo zastavo sovjetov in pozdravil svobodno delavstvo Italije in Jugoslavije“.²⁴

Ob prvem nastopu poslancev iz novih pokrajin v italijanskem parlamentu so prišla do izraza naslednja dejstva: italijanski nacionalisti, zlasti iz Julijske krajine, so bili enako nepopustljivi in šovinistični kakor v preteklosti; pojav fašizma po vojni je to usmeritev poglobil in jo stopnjeval do skrajnosti; italijanski vladajoči krogi so bili bolj pod vplivom nacionalistov kakor zdrave razsodnosti, zato niso mogli imeti posluha za vprašanja narodnih manjšin; komunistična stranka, ki je bila v skrajni opoziciji, je prek Tuntarjevih obtožb nasilja in vladne nesposobnosti napovedala revolucionarno rešitev narodnega vprašanja; slovensko-hrvatski meščanski tabor je napovedal odkrit in nepopustljiv boj za ohranitev narodnih pravic na osnovi medsebojnega sporazumevanja, krščanskosocialna struja pa je nakazala še posebno taktiko za doseg te ciljev.

Bistveno pa je dejstvo, da so predstavniki narodnega tabora povsem privolili v pripadnost slovensko-hrvatske narodne skupnosti v Julijski krajini italijanski državi, iz česar je izviralo stališče legitimnosti in lojalnosti do zakonitih oblasti, ne da bi se zato odrekli pripadnosti jugoslovanskim narodom, združenim v sosednji državi. Boj za ohranitev narodnega značaja dežele je torej narekovala perspektiva bodoče pridružitve te skupnosti k Jugoslaviji. To pridružitve so predvidevali prek sporazuma med dvema narodoma — državama, niso pa nakazali poti za doseg tega cilja in evropske koncepcije, ki naj bi ga omogočila.

Med slovenskim in hrvaškim prebivalstvom je Vilfanov nastop žel odobravanje, vsaj tako razberemo iz dostopnih virov. Dekan Rojc iz Tolmina, ki mu je očital radikalnost v pogovoru z novinarji, mu je sedaj pisal, da je bil govor odličen in da ga odobravajo vsi, ki poznajo razmere v Julijski krajini. Dr. Ivan Marija Čok je sporočal, da je o govoru razpravljaj jugoslovanski parlament in da ga je ocenil kot prvi pogumni glas v italijanskem parlamentu.²⁵ Dr. Ulikse Stanger, ki je decembra 1921 postal namesto Vilfana poslanec za Istro, je Vilfanu pisal iz Opatije: „Dao si talijanskom javnom mnenju (razlog), da se u

24. G. Tuntar, *Il Martirio del Proletariato nella Venezia Giulia*, Discorso alla Camera dei Deputati, izd. PCI, Roma 1921; Atti, vol. I, str. 418–422.

25. ZALj., zbirka Vilfan, fasc. 2.

svim tonima bavi s tobom, a po tebi i s nama, i da čini razliko izmedju nas i Nemaca i oseti, da se mi ne smatramo pobedenima. Hvala ti! Dobro si se držao u vanredno teškom položaju i združio si svoj narod. To je mišljenje svih naših ljudi s kojima sam imao prilike da govorim.“ Najbližji Vilfanov sodelavec Edvard Slavik pa je že omenjal, da veselje nad govorom greni žalostno dejstvo, da Vilfan nima „zavarovanega hrbita“,²⁶ kar je očitno letelo na Ščeka in njegovo intervencijo v parlamentu.

Različen nastop dveh slovenskih poslancev je upravičeno vzbudil mnenje, da gre za dve krili v slovenski narodni organizaciji. Že sredi leta 1920 se je namreč v enotnem društvu Edinost pojavila struja krščanskih socialcev z Virgilijem Ščekom in Engelbertom Besednjakom, ki je imela pristaše zlasti na Goriškem pa tudi v Istri. V nasprotju z liberalno usmerjenim tržaškim vodstvom društva, ki mu je slo predvsem za kulturno-jezikovno vprašanje, je zastopala gospodarsko-socialno programsko usmeritev, ki naj bi bila podlaga za narodno ohranitev. Zavzemala pa se je tudi za zmerno taktiko v razmerju z oblastmi in za povezavo z italijansko klerikalno stranko, od katere je pričakovala podporo in pomoč v boju za narodne pravice. To usmeritev so italijanske oblasti in stranke gledale z naklonjenostjo, ker so v njej videle instrument za razbitje enotnosti slovensko-hrvatskega narodnega tabora. S prikritim favoriziranjem ali vsaj toleriranjem te „kolaboracionistične“ struje, kakor so jo imenovala, so pobijale drugo strujo, ki je bila zanje „iredentistična“, „intransigentna“ in „jugoslovanska“. Dejanske podpore pa tudi krščanski socialci niso bili deležni, saj so se italijanski nacionalisti predobro zavedali, da ideološko-nazorska razlika med strujama ne pomeni tudi različnih nacionalnih konceptov, temveč le različno taktiko za doseganje istega cilja. Ta razlika se je v naslednjih mesecih naglo stopnjevala tako v nastopih v parlamentu kakor v medsebojnih odnosih in je poleg vprašanja programa postala eden izmed odločilnih razlogov za odcepitev goriške organizacije od tržaškega društva Edinost.

Iz poslanskih vprašanj, interpelacij in govorov, ki so se zvrstili v naslednjih mesecih, si je mogoče ustvariti splošno podobo ne samo o dejavnosti slovenskih in hrvatskih narodnih predstavnikov, marveč tudi o glavnih vprašanjih, ki so prva leta po aneksiji tlačila slovensko in hrvatsko prebivalstvo, oziroma tistih vprašanjih, ki so jim narodni voditelji posvečali posebno pozornost.

Mandatna doba v maju 1921 izvoljenih poslancev je trajala do razpusta XXVI. zbornice konec leta 1923. Poslancev, izvoljenih na listi Jugoslovenske narodne stranke, je bilo le pet, zato po parlamentarnem poslovníku niso mogli sestavljati lastne skupine (ufficio parlamentare), ki bi morala šteti najmanj deset članov. Pristopili so k mešani skupini, ki je štela 25 poslancev: razen Slovencev in Hrvata še štiri Nemce, štiri avtonomiste iz Sardinije, osem republikancev in par posameznikov neodvisne demokratske smeri, med njimi bivšega predsednika vlade F. Saveria Nittija. Skupina spričo heterogenosti ni mogla sprejeti enotne parlamentarne politike kakor druge skupine, ki so praviloma pripadale eni stranki.

Poslanske skupine so iz svoje srede določale poslance za člane raznih parlamentarnih komisij, toda Slovenci v prvem letu zasedanja zbornice niso prišli v nobeno komisijo. Republikanci in Sardinci so si namreč porazdelili mesta mimo nemških in jugoslovanskih poslancev. „Če bi bili republikanci laški fašisti, nacionalisti ali liberali,“ je ob tem zapisala Edinost, „bi jim tega ... ne zamerili ... toda, da so to storili

26. Prav tam, fasc. 10.

republikanci, ki se vsepovsod ponašajo s svojo pravičnostjo napram vsem narodom, zlasti napram malim, h katerim spadamo menda tudi mi Slovenci, tega naš narod ne bo nikdar pozabil.²⁷

Šele v naslednji delovni dobi, 1922-1923, so bili poslanci Jugoslovanske narodne stranke tudi člani raznih komisij: J. Lavrenčič član permanentne komisije za javna dela, K. Podgornik komisije za notranje zadeve, V. Šček stalne komisije za osvobodjena in odrešena ozemlja,²⁸ U. Stanger, ki je bil potrjen za poslanca šele 1. decembra 1921, član komisije za izobraževanje in umetnost, J. Vilfan pa komisije za juridične in verske zadeve.²⁹ Žal ni podatkov o njihovem delu v komisijah. Tudi slovensko časopisje, ki je dosledno poročalo o delu poslancev, o komisijah ne govori. Po tem lahko sklepamo, da je bilo članstvo bolj formalnega značaja ali pa jugoslovanski poslanci niso pripisovali temu delu posebnega pomena.

Od poletja 1921 do oktobra 1922, ko je v Italiji prevzela oblast fašistična stranka, so poslanci usmerili svojo dejavnost predvsem na področje reševanja šolskih in jezikovnih vprašanj, v manjši meri so se dotikali gospodarskih vprašanj, fašističnega nasilja in ukrepov oblasti, ki so ogrozili svobodni razvoj slovensko-hrvatske narodne skupnosti. Izjemoma so nastopali tudi v obravnavi splošnih italijanskih vprašanj, tako ob sprejemanju proračunov, ob zaupnicah vladi, vendar tudi tedaj le z vidika zaščite narodnih pravic.

Predaleč bi nas zavedlo, če bi poskušali nanizati vse podrobnosti poslanskih nastopov. Omejili se bomo le na osvetlitev glavne podobe, tudi zato, ker je bila poslanska dejavnost narodnih voditeljev le ena izmed pomembnih nalog. Ta akcija je bila pomembna zlasti zato, ker je bila najbolj neposredna in javna in je torej zahtevala tudi javne odgovore in razprave. Po učinkovitosti pa je zaostajala za raznimi intervencijami zunaj parlamenta, neposredno pri predsedniku vlade ali posameznih ministrih. Še preden so se začela zasedanja zbornice, junija 1921, je npr. poslanec Šček predložil pristojnim organom spomenico s štirinajstimi točkami oziroma zahtevami: odpreti vse slovenske in hrvatske ljudske šole, kmetijsko šolo v Gorici, gimnazije v Trstu, Gorici in Pazinu ter tehniške, trgovske in obrtne šole v središčih dežele; nadaljevati pogozdovanje, pospešiti obnovo, dovoliti ustanavljanje društev, ustanov, zadrug in podobno, prenehati ovirati razvoj že obstoječih društev in širjenja Goriške straže. „Naj se že konča enkrat z izjemnim terorističnim režimom“, je še rečeno v spomenici, „in povrne škodo, ki so jo povzročili fašisti; nedolžne ljudi, zaprte med volilno kampanjo, naj se izpusti, onim, ki so jih izgnali fašisti, pa dovoli vrnitev na domove.“³⁰ Obenem je izročil državnemu tajniku Vatikana kardinalu Gaspariju spomenico z zahtevo po ustanovitvi posebne škofije za Slovence in Hrvate v Italiji,³¹ kar je slovenska duhovščina in narodna organizacija zahtevala že leta 1920 prek ljubljanskega škofa Jegliča.³²

27. Edinost, 30. VI. 1921.

28. Osvobodjeno ozemlje je bilo tisto področje, ki so ga centralne sile zasedle po prodoru pri Kobaridu 1917. leta, to je med staro avstrijsko-italijansko mejo in reko Piave. Odrešena ozemlja – terre redente – je bil naziv za pokrajine, ki so pred vojno spadale k Avstriji: Juljska krajina, Zadar in Trentin z Južno Tirolsko.

29. Atti, vol. XII, str. 176, 270, 302, 310, 341.

30. ACS, UC, b. 66, Spomenica z dne 17. VI. 1921. Iz teksta ni razvidno, komu je bila namenjena, sočeč po časopisu Edinost, ministrskemu predsedniku, vsem ministrom in načelnikom strank.

31. Edinost, 12. VII. 1921.

32. Prim. M. Kacin–Wohinz, Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo, Maribor 1972, str. 239–240.

Največ poslanskih vprašanj je zadevalo šole. Po podatkih iz Goriške straže je bilo samo do konca leta 1921 vloženih okrog 100 vprašanj, nekatera splošnega značaja, druga, številnejša, za posamezne šole. Dne prvega avgusta so Vilfan, Šček in Podgornik zahtevali odprtje srednje šole s hrvatskim jezikom v Pazinu in v Kastavu ter preselitev učiteljišča iz perifernega Kastava v primernejši kraj v Istri. To vprašanje je ponovil 25. novembra še Stanger. Šček pa se je posebej zavzemal za ponovno odprtje kmetijske srednje šole v Gorici. Sledilo je vprašanje Podgornika ministrskemu predsedniku in ministru za notranje zadeve, kaj nameravata storiti, da začne vsaj v šolskem letu 1921/22 delovati nad 150 slovenskih in hrvatskih osnovnih šol, ki so po vojni ostale zaprte, in kaj bosta ukrenila, da bi odprli slovensko učiteljišče in licej v Gorici.³³

Pravo ofenzivo za šole so poslanci sprožili v decembru 1921. Dne 6. decembra so Šček, Podgornik in Lavrenčič zastavili predsedniku ministrskega sveta štirinajst vprašanj: kako opravičuje imenovanje nekvalificiranih profesorjev na gimnaziji v Idriji in učiteljišču v Tolminu, kdaj bodo odprli slovenske osnovne šole v Jamljah, Doberdobo in Devinu, kdaj slovensko trgovsko šolo v Gorici, zasebno trgovsko šolo v Trstu, slovensko žensko meščansko šolo, ki jo želi pol milijona državljanov, moško meščansko šolo, slovenske trgovske meščanske šole, moško in žensko učiteljišče ter gimnazijo v Gorici; kdaj bodo preklicali prepoved odprtja zasebnih šol in kdaj dovolili ponovno delovanje zasebnih otroških vrtcev in zabavišč. Že naslednjega dne so vsi poslanci vprašali, kaj sta storila, predsedstvo ministrskega sveta in ministrstvo za šolstvo, da bi bile izdane šolske knjige v srbohrvatskem jeziku, kar bi morali storiti že pred tremi leti, a šole še vedno uporabljajo stara, neustrezna besedila. Naslednjih pet vprašanj je Šček zastavil 8. decembra, in sicer v zvezi s pravicami italijanske manjšine v Jugoslaviji kot primerjavo s položajem slovenske in hrvatske manjšine v Italiji. Med drugim je zahteval od vlade odgovor, če je res dobila od jugoslovanske vlade jamstvo za varstvo italijanske manjšine v SHS in, če ga je, zakaj ni storila enako za italijanske državljane slovenske in hrvatske narodnosti. Dalje, ali misli vlada upoštevati določila osmega člena rapalske pogodbe in priznati Jugoslovanom Primorja pravico, da odpro svoje šole. To pravico so si namreč pridobili že pod zloglasnim avstrijskim režimom, medtem ko jo sedanji režim odreka.³⁴

Dne 12. decembra so Podgornik, Lavrenčič in Šček vložili 76 vprašanj,³⁵ za vsako posamezno zaprto šolo. Velika večina teh šol je spadala v Istro.³⁶ To je bila taktična poteza, ki naj bi spodbijala trditve, da vprašanje slovenskega in hrvatskega šolstva v Julijski krajini ne obstaja, kakor so trdili italijanski nacionalisti, ko so dokazovali, da delujejo vse predvojne šole. Hkrati pa so s tem silili italijansko vlado, da prouči vsak primer zase in se tako v celoti sooči z vprašanjem šolstva. Na dotodanja splošna vprašanja je namreč odgovarjala s splošnimi frazami ali pa je odgovore odlagala in tako pustila, da vprašanja zapadejo.³⁷ Ta nastop, ki je načel vprašanje kompleksno in hkrati konkretno v posameznostih, je vzbudil ogorčen ugovor tržaških poslancev F. Suvicha in F. Giunte. Že samo dejstvo, da gre za sedemdeset vprašanj o domnevni ukinitvi šol, je bilo za Suvicha „obstrukcija slabega okusa“. Sicer pa se je razburil, ker so poslanci poimenovali kraje v

33. Atti, vol. II, str. 1066–1068; Goriška straža, 10. VIII. 1921.

34. Prav tam, vol. III., str. 2140, 2201, 2264; Goriška straža, 14. XII. 1921, Delovanje naših poslancev.

35. Goriška straža navaja 92, v Podgornikovem pismu Vilfanu 12. XII. pa je rečeno 76, ZALj., zbirka Vilfan, fasc. 10.

36. Atti, vol. III, str. 2373–2375.

37. Prim. Goriška straža, 16. XII. 1921, Dvaindevetdeset interpelacij.

Istri po „slovansko“, čeprav naj bi šlo za popolnoma italijanska mesta, kot so Rovigno, Capodistria, Pola, Parenzo itd. V imenu italijanskega prebivalstva teh krajev je izrazil ogorčenje zaradi „tega poskusa lokavega vnašanja slovanske iredentistične propagande v narodno predstavništvo“. Zahteval je, da predsednik zbornice zavrne vsa vprašanja ali vsaj zahteva spremembo krajevnih imen. „Menim, da bi vprašanja, predložena . . . v italijanskem jeziku v italijanskem parlamentu, morala navajati imena v italijanščini, če so le-ta v rabi in splošna.“ Podgornik je Suvichu odgovoril, da v vprašanju ni iredentistične propagande in, če kdo širi iredentizem med slovanske ljudi, so to fašisti, ki prav te dni požigajo po slovenskih krajih: sinoči je zgorel slovenski narodni dom v Barkovljah. Rekel je še, da so slovenska oziroma hrvatska imena krajev prav tako v rabi kot italijanska, ker v teh krajih ne živijo le Italijani, temveč tudi Slovani. Živa priča za to je on sam, ki je bil izvoljen s 35.000 slovanskimi glasovi. Sicer je Podgornik pozival zbornico, naj njen „dobri čut“ presodi, ali je Suvicheva zahteva umestna. Šček ga je dopolnil z opravičilom, da še ni objavljen in potrjen seznam krajevnih imen, ki ga proučuje komisija za toponomastiko, zato so poslanci kraje poimenovali tako, kakor je v rabi. „Jaz osebno nisem nikoli odrekal drugim pravic in se vedno držim popolne zakonitosti. Izjavljam, da sploh nisem nameraval predložiti vprašanj z iredentističnimi naklepi. Iredentistično propagando med prebivalstvom širijo dejansko tisti, ki so nam vzeli v nekaj mesecih stopetdeset šol in ki so nam zaprli vse srednje šole.“³⁸ V pismu Stangerju pa je ugotavljal: „Zdi se mi, da smo z navedbo slovenskih imen (Poreč, Koper) napravili veliko taktično pogreško“; tega, da se je zavedal že prej, sedaj pa sta mu to mnenje utrdila Besednjak in italijanski zgodovinar demokrat Gaetano Salvemini.³⁹

Šček si je posebej prizadeval dobiti od Edinosti podrobno dokumentacijo o zaprtih šolah, da bi interpelacije popolnoma podprl z argumenti. Zdelo se mu je, da bo le tako prisilil ministrstvo za šolstvo h konkretnim odgovorom ali, bolje k rešitvi posameznih šol. Dotedanje izkušnje so namreč kazale, da oblasti z lahkoto odpravijo vprašanje z dnevnega reda z nekakšnim splošnim odgovorom. Predlagal je, naj se za preostalih petdesetero ali sedemdesetero zaprtih šol zavzame februarja 1922 poslanec Vilfan, ki naj hkrati ponovi še vlozene interpelacije, sicer jih bo minister za šolstvo De Nicola po treh mesecih odložil kot zastarele. Podgornik je glede teh načrtov podprl Ščeka in zahteval od Edinosti, naj posebej prouči primere prisiljevanja staršev v Divači k vpisovanju otrok v italijansko šolo.⁴⁰

Ščekovega načrta o ponovni ofenzivi politično društvo Edinost ni speljalo. Poslanci so v naslednjih mesecih zastavili glede šol le še nekaj vprašanj, med njimi glede ukinjenih višjih razredov osnovne šole v Gorici⁴¹ in nameravanem nastavljanju učiteljev z „relativnim znanjem slovenščine“ v slovenskih šolah. Ob tem so zahtevali slovenske učitelje kot edine usposobljene za pedagoško delo med Slovenci.⁴² Podobno vprašanje je zastavil Stanger maja 1922 glede učiteljev hrvatskih otrok. Pritožil se je, da večina učiteljev po Istri ni usposobljena niti za poučevanje italijanščine, ker ne zna jezika učencev, to pa otežuje pouk in ga podaljšuje na račun drugih predmetov. Razen tega je opozoril tudi na slabo ravnanje učiteljev z učenci in na zanemarjanje šole; ker so

38. Atti, vol. III, str. 2392–2394.

39. Sjeverojadranski institut (SI), zbirka Stanger, fasc. 2, pismo z dne 12. XII. 1921.

40. ZALj., zbirka Vilfan, fasc. 10, pismi Ščeka 21. XII. 1921 Vilfanu in Podgornika 21. XII. 1921 društvu Edinost.

41. Podgornikovo vprašanje 14. XII. 1921, Atti, vol. III, str. 2455.

42. Ščekovo vprašanje, 22. XII. 1921, Atti, vol. III, str. 2949.

rekrutirani iz pisarn in vojaških enot in so privrženci fašistične in nacionalistične organizacije, se več ukvarjajo s politiko kot s šolo. V interesu šole in narodne pomiritve je zahteval odpoklic teh učiteljev in nastavitvev takih, ki znajo jezik učencev.⁴³

Odgovori na vprašanja ali interpelacije so bili pismeni ali ustni. Vseh ne poznamo, pogostoma pa jih sploh ni bilo. Glede srednjih šol v Gorici je državni podtajnik Anile odgovarjal, da je za Slovence poskrbljeno z realko in z nekaterimi gimnazijskimi razredi v Idriji ter z učiteljiščem v Tolminu. Premestitev srednjih šol v Gorico se mu ni zdela primerna, bodisi zaradi pomanjkanja prostorov ali zaradi oddaljenosti mesta od slovenskega podeželja. To bi Slovincem le oteževalo šolanje. Glede osnovnih šol v Istri in na Goriškem pa je v odgovoru rečeno, da je manj kot sto zaprtih šol nasproti štiristo odprtim posledica sprememb v sestavi prebivalstva, ki so nastale po vojni, deloma pa tudi posledica pomanjkanja stavb in učiteljev. Vlada se bo trudila, kakor se je doslej, je še rečeno, da bi usposobila tiste slovenske in hrvatske šole, ki bodo ljudem potrebne. To obljubo je minister podprl z dokazom, da je že sedaj število šol višje, kot je bilo v minulih dveh šolskih letih. O zaprti gimnaziji v Pazinu pa je Anile odgovoril, da so rezultati preiskave pokazali, da ni možnosti za njeno ponovno delovanje, ker ni dovolj zainteresiranih učencev. Zato ne kaže spremeniti obstoječega stanja, razen če bi v prihodnosti odpadli vsi dvomi o primernosti šole takega tipa.⁴⁴ Značilen je še odgovor Stangerju o učiteljih italijanščine. Državni podtajnik za šolstvo Lo Piano je utemeljeval, da je že generalni civilni komisar v Trstu v šolskem letu 1921/22 poskrbel za „intenzifikacijo“ in „disciplino“ učenja v drugorodnih šolah, kajti potrebno je, da prebivalstvo dobi italijansko kulturo, sicer ne bo moglo sodelovati v državi, ki ji pripada. Zanimal je nesposobnost učiteljev in zagotovil, da neznanje učenčevega jezika ne more ovirati učenja italijanščine, nasprotno, prav to dejstvo da stimulira pouk. Zanimal je tudi, da bi bili ti učitelji eksponenti fašistične ali nacionalistične stranke in da bi delovali provokativno med ljudstvom, kajti po večini so bivši borci in se trudijo za pobratenje in vnašanje med ljudi „najboljših čustev, ki izvirajo iz italijanskega srca“.⁴⁵

Ceprav se v tem okviru ne moremo podrobneje seznaniti s stanjem slovenskega in hrvatskega šolstva v Julijski krajini, je že iz navedenega jasno, da je bilo v prvih mesecih po aneksiji kakor tudi v dobi okupacije glavni predmet prizadevanja slovenskih in hrvatskih narodnih predstavnikov. Iz tega sledi, da so prav na to področje že zelo zgodaj, pred fašističnim režimom globoko posegli poskusi asimilacije. V bistvu pa so bili ti poskusi le nadaljevanje – tokrat pač učinkovitejše – predvojnih prizadevanj. Zato je bil problem najbolj pereč v Istri, deloma v okolici Trsta, na goriškem podeželju pa vprašanja slovenskih osnovnih šol skorajda ni bilo. Istro je italijanski nacionalizem želel prikazati kot italijansko in za to ni izbiral sredstev. Izgovori o pomanjkanju učiteljev, pa tudi učencev, naj bi kazali, da je pač število Slovencev in Hrvatov nižje, kot ga prikazujejo avstrijske statistike, pa tudi da se samo prebivalstvo želi zblížati z italijansko kulturo, zato svoje otroke vpisuje v italijanske šole. Višje število slovenskih in hrvatskih šol pod Avstrijo so oblasti tolmačile kot umetno favoriziranje neitalijanskih narodnosti, kar je v splošnem utemeljevala vsa italijanska nacionalistična propaganda pa tudi psevdoznanstvena literatura. Na Goriškem vprašanje osnovnih slovenskih šol tačas še ni nastopilo. V šolskem letu 1921/22 so dejansko delovale vse predvojne šole, le ponekod je

43. Atti, vol. V, str. 4027.

44. Prav tam, vol. II, str. 286x, 557x.

45. Prav tam, vol. VII, str. 1258x; prim. V. Bratulić, Dokumenti o obrani i istrebljanju hrvatskih škola u Istri pod Italijom, Zg. 1955, str. 77.

obstajalo vprašanje stavb, porušenih med vojno. Pač pa je bilo pereče vprašanje slovenskih srednjih šol. Že v mesecih okupacije so italijanske oblasti dovolile realko v Idriji in ji celo dodale nekaj razredov gimnazije ter ustanovile učiteljsiše v Tolminu. Ustanovitvi srednje šole v Ajdovščini pa so se Slovenci sami upirali, češ da kraj zanjo ni primeren.⁴⁶ S srednjo šolo v Ajdovščini naj bi oblasti zadovoljile potrebe ljudi in hkrati ubranile v narodno mešani Gorici italijanski značaj mesta. Značilen v tej zvezi je argument, da je Gorica na periferiji s Slovenci naseljenega ozemlja, da so prava središča za Slovence v notranjosti, npr. Tolmin in Ajdovščina. Sicer pa je že takrat postajalo očitno, da bo italijanska oblast postopoma odpravila slovenske in hrvatske šole. To se je dve leti pozneje z uvedbo zloglasne Gentilijeve reforme dejansko zgodilo. Že aprila 1922. leta se je v tem smislu nedvoumno izrazil minister za šolstvo, član Italijanske ljudske stranke Anile, v pogovoru z Vilfanom: „Obsojeni ste na višjo kulturo, torej ne na zlo, temveč na dobro, zato se vdajte.“ Ko je opazil porazni vtis svojih besed, je misel poskušal omiliti in obljubil Vilfanu, da si bo po svojih močeh prizadeval zadovoljiti potrebe Slovencev in Hrvatov.⁴⁷

Hkrati z vprašanjem šol se je že v tej zgodnji dobi pojavilo vprašanje pravice do uporabe materinega jezika v občevanju z oblastmi. Poslanci so v rimskem parlamentu leta 1921 protestirali predvsem zaradi izključevanja slovenskega in hrvatskega jezika iz sodnij, zaradi zahtev oblasti, da morajo biti statuti društev prevedeni v italijanščino, vprašanje Vilfana 1. VIII. 1921 – zaradi odredbe proti dvojezičnim občinskim žigom, vprašanje Podgornika 4. VIII. 1921 – zaradi odprave dvojezičnih krajevnih imen na železniških postajah, vprašanje Ščeka decembra 1921 – in proti zahtevi po izpolnjevanju poštnih denarnih nakazil v italijanščini, vprašanje Podgornika, Stangera in Vilfana 1. IV. 1922. Enakopravnost slovenščine in hrvaščine v uradnih zadevah je bila uzakonjena z avstrijskimi zakoni iz let 1781 in 1796. Ti zakoni so kakor večina drugih ostali v veljavi po italijanski zasedbi dežele in le drug, nov zakon bi jih mogel razveljaviti. Kljub temu pa so italijanski uradniki že v prvih mesecih po zasedbi pogostoma samovoljno zahtevali prevode vlog in listin v italijanščino, tudi zato, ker drugega jezika niso razumeli. Sistematično izrinjanje neitalijanskega jezika iz uradov se je začelo sredi leta 1921, ko je bila v Trstu ukinjena VI. sekcija civilnega sodišča, določena za obravnavo civilnih zadev v slovanskih jezikih. Proti temu je Vilfan protestiral pri oblasteh že 28. junija 1921,⁴⁸ dne 15. decembra istega leta pa sta Šček in Podgornik nastopila še s poslanskim vprašanjem glede zavračanja sodnih spisov v slovenščini in zahtev po prevodih. V marcu leta 1922 so tržaški sodniki sklenili, da bodo od prvega maja sodišča v Trstu sprejemala vloge samo v italijanščini in da bodo nasploh preprečevala uporabo drugih jezikov na sodnijah. Enak sklep so sprejeli sodniki v Pulju. To seveda ni bil zakon, vendar se je sklep uresničil kot uradna „uredba“, zato so ga slovenski narodni voditelji poskušali spodbiti z obsežno akcijo v tisku, na javnih zborovanjih in v parlamentu. Zastopali so stališče, da se mora vprašanje uporabe slovenskega in hrvatskega jezika v uradih rešiti na osnovi vsestranske proučitve in v sporazumu s prizadetim prebivalstvom. Uveljaviti se sme z zakonom, veljavnim za vse, ne pa biti prepuščeno samovolji posameznih funkcionarjev, komisarjev ali sodnikov. Vilfan je že prej, 27. februarja, v pismu deželni posvetovalni komisiji opozarjal, da se to vprašanje ne sme obravnavati tako, kakor da ga ni, in da njegovega

46. Prim. M. Kacin–Wohinz, Primorski Slovenci, n.d., str. 235.

47. ZA Lj, zbirka Vilfan, fasc. 25, pismo Vilfana 11. IV. 1922 Stangeri.

48. Prav tam, fasc. 20.

reševanja ni moč prepuščati posameznim oblastnim organom. Zahteval je posebno komisijo, da prouči problem in izdela predloge, ki bi upoštevali želje „najbolj neposredno zainteresiranega prebivalstva, namreč slovanskega“.⁴⁹

Sklep tržaških sodnikov, ki naj bi veljal kot „uredba“, pa ni pomenil samo atentata na pravice slovenske in hrvatske manjšine, temveč tudi „napad na ugled države“, ki je bila edina pristojna izdajati uredbe zakonskega značaja. Na tem dejstvu je slonela zahteva, naj prevzame stvar v presojo italijanska poslanska zbornica, kot edina pristojna ustanova in naj prepereči, da o tem odloča skupina „narodnih šovinistov preko vlade, preko parlamenta, preko države in preko zakona, kar na svojo roko in izdaja celo ‚zakone‘ . . . Ne zahtevamo več, ampak prosimo vlado v Rimu in se obračamo na vso italijansko javnost, storite konec temu stanju“, je še rečeno v Edinosti. „Dajte nam zakone, naj bodo tudi trdi, ki jih bomo spoštovali in o katerih bomo vedeli, da so tudi od drugih spoštovani! Ne prepuščajte nas samovolji gotovih ‚uradnikov‘, ne dopustite, da naša dežela postane vilajet!“⁵⁰

V naslednjih tednih se je zvrstilo kakšnih trideset ljudskih shodov, ki sta jih priredila društvo Edinost ali Kmetiska in delavska zveza po raznih krajih Primorske. Sprejeli so resolucije z zahtevo, naj vlada prepereči uresničenje sklepa tržaških sodnikov, ker je nezakonit in ker krati pravice slovenskega in hrvatskega ljudstva ter škoduje sodstvu, ter vrsto drugih zahtev narodnega in gospodarsko-socialnega značaja.⁵¹ Županska zveza Goriške, ki je povezovala 156 županstev slovenskih občin, ter posamezna županstva so naslovila oster protest na ministrskega predsednika, pravosodnega ministra, Osrednji urad za nove pokrajine, Generalni civilni komisariat in višje deželno sodišče v Trstu ter zahtevala takojšnjo razveljavitev odloka ter korenite rešitve vprašanja po zakoniti poti.⁵²

Dne 25. marca je poslanec Podgornik z Vilfanovim sopolpisom predlagal zbornici resolucijo: „Zbornica vabi vlado, naj poskrbi, da bo slovansko prebivalstvo v novih pokrajinah lahko svobodno uporabljalo svoj lastni jezik v občevarju z oblastmi, tako ustno kot pisмено. Zato naj sistemizira zadovoljivo število delovnih mest za uradnike z znanjem slovanskega jezika, da bodo uradne listine, naslovljene na slovanske stranke, pisane v jeziku stranke in da bodo morebitni potrebni prevodi vedno opravljeni uradno, ne pa na račun strank.“ Predlog resolucije je podprlo trideset poslancev, kot je bilo predpisano, nato ga je Podgornik razložil in utemeljil. Skliceval se je na večkratna tozadevna zagotovila oblasti in na predvojni čas, ko so bili jeziki enakopravni, cesar „modra politika italijanske vlade ne more prezreti“. Razen medklicev tržaškega nacionalističnega poslanca Banellija, češ da so Srbi mirno uvedli cirilico v Jugoslaviji, je večina poslancev z odobravanjem spremljala Podgornikovo umirjeno razlago⁵³ tudi zato, ker so s to zadevo pred njim nastopili poslanci nemške manjšine. Toda predsednik ministrskega sveta Facta je Podgorniku priporočil, naj resolucijo spremeni v „priporočilo“, češ da je vprašanje preveč kompleksno, da bi ga bilo mogoče rešiti brez natančne proučitve. Ko se bo v novih pokrajinah postopoma vzpostavilo ravnotežje, je

49. Edinost, 2. III. 1922, Jezikovno vprašanje v Julijski krajini.

50. Edinost, 11. III. 1922, Naš jezik pri sodnijah in 12. III. 1922, Tergeste locuta, toda zadnjo besedo ima Rim.

51. Goriška straža, 26. IV. 1922, Javni shodi političnega društva Edinost; 17. V. 1922, Shodi za pravice našega jezika; ACS, Ministero Interni, Direzione Generale di Pubblica Sicurezza (PS), Affari Generali e Riservati (AGR), 1922, b. 8.

52. ZALj., zbirka Vilfan, fasc. 20.

53. Atti, vol. IV., str. 3617-3618.

poudaril, bo vlada upoštevala predloge, „toda sedaj ni mogoče sprejemati resolucije, ki naj bi rešila neko vprašanje, katerega rešitev je odvisna od mnogih popolnoma različnih elementov. Iz tega sledi, da jaz resolucije ne bi mogel sprejeti razen kot nekakšno spodbudo vladi, da prouči to vprašanje.“ Podgornik je resolucijo umaknil s pripombo, da zaupa vladi, da bo izpolnila vrsto dotedanjih obljub najbolj odgovornih državnikov o spoštovanju značaja, čustev in jezika slovanskega ljudstva.⁵⁴

Dne 1. aprila 1922 so Podgornik, Lavrenčič in Stanger pisмено interpelirali na ministrskega predsednika in ministra za pravosodje, ali nameravata spoštovati veljavne zakone o rabi slovenskega in hrvatskega jezika na sodiščih in zahtevati spoštovanje tega določila tudi od sodnih oblasti v Julijski krajini, kajti le nov zakon bi lahko odpravil veljavna zakonska določila, ki ustrezajo razmeram in potrebam prebivalstva in ne škodujejo italijanstvu. Sklep sodišč — je rečeno v interpelaciji — ki ponekod docela ukinja, drugje pa omejuje rabo materinega jezika, pomeni kršenje dolžnosti ter samosvoj, nepremišljen in izzivalen korak, ki vznemirja prizadeto prebivalstvo in ni brez nevarnosti pred neugodnimi odmevi v inozemstvu. Odločba kasacijskega sodišča v Rimu, ki je potrdila sklep tržaških sodnikov, po mnenju poslancev ne more imeti zakonske moči.⁵⁵ Sledile so še osebne intervencije poslancev pri načelniku urada za nove pokrajine F. Salati in pri ministrskem predsedniku z zahtevo, da odlok takoj suspendirajo, ne pa da proučujejo njegovo upravičenost, kar pomeni sankcioniranje sklepa in prejudiciranje rešitve vprašanja. Sicer pa je Vilfan v pogovoru s Salato priznal, da vprašanja ne bo moč več reševati „po kriteriju narodne enakopravnosti v smislu avstrijske ustave“, ker bodo na njegovo rešitev morali vplivati novi, praktični razlogi. Toda prav ta potreba bo zahtevala posebej poglobljeno proučitev. V pismu dr. Karlu Ferlugi pa je opozoril, da je trenutek za rešitev vprašanja neugoden, kolikor so vsi vladni dejavniki zavzeti s pripravami na genovsko konferenco, hkrati pa ugoden, ker se Italija prav zaradi mednarodne konference v Genovi boji osramotitve v svetu. Svetoval je, naj se akcija nadaljuje vzajemno z nemškimi poslanci, in sicer v smislu zbiranja natančnih podatkov o ureditvi jezikovnega vprašanja v drugih državah, poglobljenega ljudskega protestnega gibanja in pritegnitve politično aktivnih izobražencev, „ki žalibog ne razumejo, da, niti ne slutijo dalekosežnosti vprašanja, ki v njem — vsaj zame — prav nič ne gre za nacionalistično trmoglavost, nego za čisto konkretne materialne a tudi moralne dobrine“. To misel je očitno naslovil na tiste komunistično usmerjene učitelje, ki se spričo aktivnosti za reševanje nevzdržnega socialnega pa tudi narodnega položaja prek razrednega boja, niso mogli zadovoljiti z drobnjarsko politiko narodnjakov še manj pa z njihovo metodo lojalnega parlamentarizma. Sicer pa je Vilfan ugotavljal, da je treba predvsem pripraviti konkreten načrt za rešitev vprašanja, kajti „z zgolj negativno defenzivo ravno opravičujemo očitiranje, da hočemo naprej živeti, kakor da smo še pod Avstrijo, in tako dalje.“⁵⁶

Do februarja 1923 je društvo „Pravnik“ resnično pripravilo obsežno spomenico o poslovanju sodišč v slovenskem in hrvatskem jeziku, ki jo je izročil Stanger skupno z nemškim poslancem Tinzlom pravosodnemu ministru Ovigliu. Odgovor ministra je bil nedvoumen, v skladu s stališči, ki jih je tedaj že začela uveljavljati fašistična vlada: državni jezik v Italiji je italijanski, jezik manjšin lahko služi le za politično propagando, zato ga mora

54. Prav tam, vol. IV., str. 3804.

55. ZALj., zbirka Vilfan, fasc. 20; Goriška straža, 5. IV. 1922, Proti odpravi našega jezika s sodišč.

56. Prav tam, fasc. 20, pismo Ferlugi z dne 5. IV. 1922.

vlada preprečiti. Stanger je torej upravičeno domneval v pismu Vilfanu, da v zvezi s spomenico ni pričakovati nič dobrega.⁵⁷ Medtem je bil sklep tržaških sodišč razširjen še na Gorico. Na ponovne intervencije slovenskih poslancev je Oviglio odgovoril, da je „sklep predsednika goriške sodnije popolnoma zakonit“, kajti po razširitvi italijanskega statuta na nove province se lahko štejejo vse uredbe prejšnjega avstroogrškega režima za zapadle. Uporaba neitalijanskega jezika, je poudaril, ni v skladu „z unitarnim značajem države in s cilji, za katere si je prizadevala in jih dosegla narodna vojna“.⁵⁸ Oviglievo sklicevanje na italijanski „statut“ je bilo tudi v zvezi z dejstvom, da je bil januarja 1923. razširjen na Julijsko krajino pokrajinski in občinski zakon, ki je odpravil tudi vse druge značilnosti ureditve teh dežel, predvsem avtonomijo.

Po slovenskih in hrvaških občinah so sodnije še nekaj časa poslovale v jeziku prebivalstva, dokler niso slovenskih sodnih uradnikov začeli postopoma zamenjevati italijanski. Ko je leta 1924 odvetnik v Ilirski Bistrici Fortunat Mikuletič prosil Vilfana za svet, v kakšnem jeziku naj zastopa pravde pred italijanskimi sodniki, mu je Vilfan odgovoril, da ni nobenega upanja več in da bi upiranje slovenskih odvetnikov le zavlačevalo reševanje pravnih ter kratilo možnost pritožb. Prišlo je do položaja, „v katerega smo se pod silo razmer pogreznili, ne da bi bili pričetega boja za naše jezikovne pravice še poskušali izvesti do kraja. Na preveč front smo se morali bojevati, za preveč stvari se brigati, da bi mogli ta boj voditi s tisto koncentracijo in napetostjo sil, ki bi bila potrebna. Glejmo, da pridemo čimprej do dovršene politične organizacije z določenimi smernicami, da se potem lahko lotimo stvari z nekaj več nade, da uspemo.“⁵⁹

Prizadevanja za šole in jezik so bila jedro dejavnosti narodnih predstavnikov v parlamentu. Trajala so dolga leta, s čedalje manjšim upanjem na uspeh, in so bila vedno sestaven del splošnih interpelacij, resolucij ali govorov v parlamentu. To akcijo so seveda spremljale druge, glede konkretnih vprašanj, kakor so se pojavljala. V prvem letu parlamentarnega delovanja so se poslanci pogostoma pritoževali zaradi samovolje krajevnih oblastnih organov pri upravljanju dežele. Posamezni samovoljni ukrepi so bili na videz nepomembni, v resnici pa so bili najbolj zgovoren dokaz o težnjah po zatiranju svobodnega razvoja slovenske in hrvaške narodne skupnosti. V Trstu je bil dvakrat prepovedan koncert društva „Zvon“, 29. avgusta in 4. septembra 1921; prepoved so oblasti upravičevale z dejstvom, da so morale preprečiti morebitni fašistični napad.⁶⁰ Vojnim ujetnikom slovenske ali hrvaške narodnosti so oblasti ovirale vrnitev iz Rusije ali pa jim niso priznavale italijanskega državljanstva. Stanger in Podgornik sta zato v parlamentu 8. decembra 1921 zastavila vprašanje, kdaj nameravajo oblasti opustiti diskriminacijo. Po nekaterih kraških vaseh so orožniki zaplenili slovenske koledarje, v Devinu pa zastavo kulturnega društva. Šček se je zato pritožil, 8. in 17. decembra.⁶¹ Na železniški postaji v Postojni je obstajala nekakšna „črna knjiga“, v kateri so bili zapisani „sumljivi“ Slovenci, zlasti študentje, ki so potovali večkrat čez mejo. Nasploh so se poslanci pritoževali zaradi oviranja prehoda v Jugoslavijo.⁶² Dalje so bila postavljena še vprašanja zaradi aretacij v Brestanici; zaradi prepovedi slovenskega petja v cerkvi na

57. Prav tam, fasc. 20, pismo z dne 11. II. 1923.

58. Prav tam, fasc. 20.

59. Prav tam, fasc. 20, pismo Mikuletiču z dne 17. IV. 1924.

60. Vprašanje Ščeka 25. XI. 1921, Atti, vol. II, str. 1726.

61. Prav tam, vol. III, str. 2264, 2308 in 2611.

62. Vprašanje Stanger 1. XII. ter Šček-Lavrenčič 12. XII. 1921, Atti, vol. III, str. 1382 in 2371.

Slapu, preganjanja nekaterih slovenskih sodnikov in podobno. Tovrstnih ukrepov je bilo gotovo več, kakor jih moremo razbrati iz parlamentarnih vprašanj. O tem zgovorno priča dnevni tisk. Poslanci so prijavili v zbornici le najbolj drastične primere, podprte z dokazi.

Čudno se zdi, da je bilo postavljenih mnogo več vprašanj zaradi samovoljnih ukrepov policijskih organov kakor pa v zvezi z nasilnimi fašističnimi akcijami. Ta pojav si lahko razložimo z dvema dejstvoma. Višek je fašistično nasilje doseglo spomladi 1921, zlasti med volilno kampanjo, se pravi, preden so primorski poslanci prišli v parlament. V drugi polovici leta 1921 je nasilje upadlo, tudi zato, ker je med fašistično organizacijo in socialistično stranko nastopilo začasno premirje, ki pa seveda ni dolgo trajalo. V jeseni je sicer prišlo do razdejanja še nekaterih slovenskih narodnih domov, vendar prave ofenzive, na vsej fronti, kakor spomladi, ni bilo več. Pač pa so bile fašistične akcije močnejše uperjene proti komunistom in revolucionarnim delavskim organizacijam, ki so bile močne zlasti v Trstu in v Julijski krajini. Medtem ko so v prvi polovici leta 1921 fašisti napadali delavske in narodne ustanove, so v naslednjih mesecih usmerili ofenzivo zlasti proti posameznim delavskim voditeljem. Dne 26. oktobra 1921 so v Trstu umorili tiskarja Müllerja, 12. marca 1922 Giovannija Blasicha, 19. aprila Antona Compusa, 23. aprila so smrtno ranili komunističnega občinskega svetnika v Trstu Odorica Visintinija, naslednjega dne pa Bruna Sabadina. Dne 14. maja je bil v spopadih v Delavski zbornici ubit Redentore Sornig, 25. maja pa Giovanni Gherlizza.⁶³ Komunistični in socialistični poslanci so se v parlamentu pogostoma oglašali zaradi fašističnega nasilja in obsojali vlado, ker ga dopušča. Slovenski poslanec Šček je novembra 1921 zastavil ministrskemu predsedniku vprašanje, ali namerava razpustiti zasebne oborožene enote v Julijski krajini. Podsekretar kabineta Bovione mu je odgovoril, da v Julijski krajini takih enot ni, da obstoja le skromna četa „Sursum corda“ – ustanovili so jo nacionalisti že 1919. leta iz bivših vojakov prostovoljcev – ki pa je zakonito registrirana. Čeprav je bilo vprašanje naperjeno proti fašističnim oboroženim četam, se je Bovioniju zdelo potrebno v odgovoru hkrati omenjati še komunistične oborožene oddelke „arditi rossi“ in zagotoviti, da ne pri prvih ne pri drugih niso našli orožja.⁶⁴ Podoben odgovor je dobil Šček na pismeni protest pri ministrskem predsedniku Bonomiju, 12. septembra 1921, glede preganjanja Slovencev in Hrvatov v Trstu in Istri. Bonomi je odgovoril, da so mu znane le „tri izolirane epizode“ fašističnega nasilja – požig narodnega doma v Vrdeli, razdejanje nekaterih prostorov v hotelu Evropa v Trstu in požig dvorane telovadnega društva v Rojanu. Toda te akcije da so bile zgolj represalija oziroma odgovor na nasilje Jugoslovanov v Dalmaciji in na „profanacije stotine italijanskih vojakov po nekem Slovanu“. Ta zadnji argument se je nanašal na rop grobov italijanskih vojakov, na hribu Capucci ki ga je italijanski tisk pripisal nekemu „Slovanu“. Ko se je izkazalo, da je bil skrunilec grobov, Giovanni Bon, italijanskega rodu, ni nihče preklical klevete, še več, nasedel ji je celo predsednik vlade. Sicer pa je Bonomi v odgovoru zagotovil, da so oblasti prijele krivce treh omenjenih terorističnih napadov in poskrbele za preventivne ukrepe, da se kaj takega ne bi ponovilo. Pomiritev pa je bila po mnenju Bonomija odvisna tudi od „pomirjevalnega“ delovanja slovenskih izobražencev in poslancev, s čimer je seveda hotel povedati, da Slovenci sami izzivajo.⁶⁵ Na poslansko vprašanje o rezultatih preiskave proti

63. Prim. A. Nedog–M. Kacin–Wohinz, Kronološki pregled dogodkov iz zgodovine delavskega gibanja na Slovenskem, 1918–1929, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, V/1965, št. 1–2, str. 192 in sl.

64. Atti, vol. III, str. 439x.

65. Prim. Goriška straža, 19. X. 1921.

požigalcem slovenskega narodnega doma v Trstu, 13. julija 1920, ni bilo odgovora. Glede požiga narodnega doma v Barkovljah, 12. decembra 1921, pa je bilo v odgovoru rečeno, da ga je izvršila skupina desetih fašistov, da policija tega naglega napada ni mogla preprečiti, pač pa je preprečila mnoge druge poskuse, kakor na primer napad na konzulat Države SHS v Trstu in na tiskarno časopisa Edinost, hkrati je razgnala protislovensko demonstracijo na trgu Unita.⁶⁶ Poslanec Stanger je zastavil še vprašanje glede fašističnega pograma v Opatiji marca 1922 ko so fašisti navalili na prostore kulturnega društva, ker so hrvatski mladeniči ob vpoklicu v italijansko vojsko prepevali narodne pesmi.⁶⁷ Druga poslanska vprašanja so zadevala nasilne izgone ob volitvah v maju 1921, kar so pristojni zanikali, preganjanje labinskih rudarjev po zadušitvi „Labinske republike“ in napad na volilce iz Žminja ob občinskih volitvah januarja 1922.⁶⁸ Pritožbe za pogrom, ki so ga fašisti priredili 21. in 22. junija 1922 v Kobaridu in okolici, da bi „kaznovali“ prebivalstvo za poškodbo vojaškega spomenika na Krnu, v resnici je vanj udarila strela, niso mogle več pred parlament. Kobariški dogodki in napadi na goriški deželni odbor ter na nekatere občinske svete v rokah komunistov, so že spadali v fašistično ofenzivo za prevzem oblasti.

Razen narodno političnih zadev so poslanci Jugoslovenske narodne stranke načenjali tudi nekatera socialna in gospodarska vprašanja, vendar v manjši meri, kot bi bilo pričakovati. V glavnem se je vprašanj loteval Šček, deloma še Lavrenčič in Stanger. Šlo je predvsem za konkretne zadeve, največkrat lokalnega značaja, npr. za vprašanje zaposlovanja domačinov pri železnici in pri obnovi stavb,⁶⁹ za odpuščene slovenske uradnike pri rudniku v Idriji in za mezde idrijskih rudarjev, za uredbo, ki je delavcem v Pulju prepovedovala stanovati dlje kot pet kilometrov iz mesta, za uničevanje polj in pridelkov med vojaškimi vajami pri Postojni, za pomoč Istri, ki jo je prizadela toča, za sanacijo liburnijske obale, ki je izgubila tujski turizem, za železniško zvezo med Ajdovščino in Postojno, za gradnjo predilske železnice, ki naj bi povezovala slovensko zaledje s Trstom, in podobno. Posebna prizadevanja so veljala poravnavi vojne škode, za kar so se zavzemali zlasti poslanci iz Trentina, Italijani in Nemci, ter iz Furlanije. Šček je spomladi 1922 zahteval odgovor na vprašanje, zakaj nekaterim industrijskim in trgovskim obratom v Julijski krajini odrekajo italijanski značaj samo zato, da jim ne bi bilo treba izplačati vojne škode, in zakaj se vojna škoda hitreje izplačuje prebivalcem tistih pokrajin, ki so bile zasedene leta 1917, kot pa prebivalcem na novo priključenih pokrajin. Pritoževal se je tudi, da je bila le furlanska pokrajina deležna davčne olajšave in da je bilo govedo poslano iz Nemčije za reparacije razdeljeno v prid tej deželi ter v škodo Julijske krajine.⁷⁰ Do 31. marca 1922 je bilo v Julijski krajini vložnih 145.650 prošenj za poravnavo vojne škode v višini 1.075.268.204 lir. Za 17.370 vložnih prošenj v vrednosti 107.434.831 lir je bilo izdano soglasje, sprejetih in rešenih pa je bilo 12.487 prošenj v vrednosti 78.658.749 lir. To razmerje se je ministrstvu za obnovo zdelo tembolj zadovoljivo, ker je rok za vložitev prošenj zapadel že 31. decembra 1921 in je za večino prijav manjkala dokumentacija, kakor je zatrdil v odgovoru Ščeku.⁷¹ Društvo Edinost si je za poravnavo vojne škode močno prizadevalo z nadrobnimi navodili oškodovancem, s

66. Atti, vol. IV., str. 669x.

67. Prav tam, vol. VI., str. 6098.

68. ACS, UC, b. 55; Atti, vol. II, str. 301x, vol. III., str. 2457 in vol. IV., str. 3275.

69. Šček I. VIII. 1921, Atti, vol. II, str. 1066.

70. Prav tam, vol. V., str. 4408, vol. VI, str. 1124x.

71. Prav tam, vol. VII., str. 115x.

pozivi na časovne roke in s konkretno pomočjo posameznikom pri sestavljanju vlog. Vendar so po podatkih L. Čermelja veliko večino slovenskih kmetov doletele velike izgube, ker jim je bil denar izročen prepozno, ko je izgubil že precej vrednosti.⁷²

Na gospodarskem področju so bila takrat za ljudi občutljiva še vprašanja obnove porušenih domov, sanacija kmetijskega gospodarstva in menjava tistih avstrijskih kron, ki so bile naložene v zavodih v Jugoslaviji in niso bile zamenjane kakor denar, prisoten v deželi ob razpadu Avstro-Ogrske. Za to zadevo se je zavzel socialistični poslanec iz Furlanije Cosattini že marca 1921, ko slovenskih poslancev še ni bilo v parlamentu. Vlado in odgovorne ministre je vprašal ali nameravajo odgovoriti na že večkrat zastavljeno vprašanje o politiki za pomiritev in zблиžanje ljudstev v Julijski krajini, s čimer je v zvezi tudi zamenjava 17.221.273,65 kron, last majhnih posojilnic in hranilnic, deponiranih ob razsulu Avstro-Ogrske v zavodih onstran meje. Zavlačevanje menjave je po mnenju Cosattinija ogrožalo obstoj petsto posojilnic, ki so bile eden izmed najbolj pomembnih dejavnikov za gospodarsko obnovo v vojni najbolj prizadetih krajev.⁷³

Bolj kot v parlamentu je akcija za menjavo zadružnih kron potekala zunaj njega, in sicer prek vladnih funkcionarjev in ministrstev. Šček in Podgornik sta že decembra 1921 posredovala pri zakladnem ministru De Navi z dokazi, da vloge primorskih zadrug v jugoslovanskih denarnih zavodih niso bile zamenjane v dinarje in da mora to vprašanje rešiti italijanska vlada.⁷⁴

Šček si je brez dogovora z drugimi poslanci posebej prizadeval za zamenjavo denarja, ki je bil last goriških denarnih zavodov, združenih v goriški Zadružni zvezi, češ da se Tržačani v tej zadevi ne zganejo in kolikor bi on dosegel izmenjavo za Goriško, bi se uspeh avtomatično razširil tudi na druge pokrajine. S pomočjo socialističnega poslanca Turatija in voditelja ljudske stranke Don Sturza mu je uspelo izvabiti od vlade obljubo, da bo menjala 4 milijone kron,⁷⁵ dejansko pa je bilo zamenjanih le 1,800.000 kron.⁷⁶ V maju leta 1922 se je akcija nadaljevala na širši fronti s pritiskom tržaške Zadružne zveze na ministrstva ter prek jugoslovanske delegacije na konferenci v Genovi, na kateri je bil tudi Tržačan Otokar Rybar. Sledila je zamenjava 16 milijonov kron, ki so bile last Jadranske banke v Trstu, ne pa tudi zamenjava denarja istrskih in tržaških zadrug. To je povzročilo hudo kri v vrstah krščansko-socialne struje, ki je že tako očitala tržaškim voditeljem, da jim je le do lastnih interesov. Tržačani pa so za neuspeh valili krivdo na Ščeka, češ da je s svojo separatno akcijo bolj škodoval stvari, kot ji koristil, ker da je italijanska vlada z delno ugoditvijo goriškim zadrugam imela vprašanje za rešeno. Spričo tega je bilo na seji poslanskega kluba v marcu 1922 v odsotnosti Ščeka ugotovljeno, da v tej zadevi ne bo možna kakšna akcija večjega stila v parlamentu, dokler bo med poslanci „nezanesljiv človek“.⁷⁷ To vprašanje je bilo torej tudi eno izmed zrn spora med goriškimi krščanskimi socialci in tržaškimi voditelji društva Edinost. Zadružni denar je zamenjala fašistična vlada leta 1924 po podpisu prijateljske pogodbe z Jugoslavijo.

Za splošna gospodarska vprašanja Julijske krajine so si prizadevali nekateri poslanci italijanskega nacionalnega bloka, zlasti Giovanni Pesante iz Istre. Šlo jim je za obnovo industrije, ureditev trgovine z zalednimi državami, za pomorstvo, za davčno politiko,

72. L. Čermelj, Slovinci in Hrvatje pod Italijo, Lj. 1965, str. 166–167.

73. ACS, UC, b. 53.

74. ZALj., zbirka Vilfan, fasc. 10, pismo Podgornika 16. XII. 1921 Vilfanu.

75. Prav tam, fasc. 21, pismo Zadružne zveze v Trstu 16. I. 1922 Vilfanu.

76. Edinost, 14. XII. 1922.

77. SI, zb. Stanger, fasc. 2, pismo Vilfana 14. III. 1922, Stangeru.

sanacijo brezposelnosti, bonifikacijo zemlje in podobno. Ne glede na to, koliko so njihove intervencije koristile tudi slovenskemu in hrvatskemu ljudstvu, je značilno, da pri teh slovenski in hrvatski poslanci niso sodelovali, kar je spričo narodno-političnih nasprotij popolnoma razumljivo. Sicer pa je značilno še drugo dejstvo, da so bili jugoslovanski poslanci sistematično odrinjeni od reševanja splošnih vprašanj Julijske krajine, morda tudi zato, ker niso bili člani posameznih parlamentarnih komisij. O gospodarstvu, upravni ureditvi in drugih pomembnejših vprašanjih se je vlada posvetovala le z italijanskimi poslanci iz dežele, s člani senata in generalnim civilnim komisarjem. Spričo zapostavljanja se je Vilfan že avgusta 1921 pritožil pri predstojniku urada za nove pokrajine. F. Salati.⁷⁸ Sicer pa so poslanci Jugoslovenske narodne stranke le v redkih primerih nastopili skupno z drugimi poslanci, republikanci, socialisti ali popolari. Ko je šlo za razširitev italijanskega kazenskega zakona na nove pokrajine, so se oglasili skupno z Nemci in zahtevali odložitev roka, da bi bil možen pravičen prevod v slovenščino, hrvaščino in nemščino.⁷⁹ Ob drugi priložnosti je Šček skupno z republikanskim poslancem Bergamom nastopil zoper fašistično preganjanje Slovencev in republikancev.⁸⁰

Razen omenjenih intervencij za posamezne probleme so poslanci vložili več splošnih interpelacij vladi glede meril, ki jih uporablja pri upravljanju Julijske krajine. Dne 6. decembra 1921, ko je šlo za odobritev vladne politike, je Podgornik v imenu skupine prebral izjavo s protestom proti vladi, ker je v Julijski krajini odrekala „najbolj elementarne pravice socialnega sožitja“ in ravnala s Slovani kot s „tretjo kategorijo državljanov“. Ker je ovirala njihove kulturne in celo gospodarske institucije, ker ni upoštevala pravičnih zahtev prebivalstva do šol, kulture, gospodarstva, uprave in jezika, bodo slovenski poslanci glasovali proti zaupnici, je rečeno v izjavi. Čeprav gre samo za nekaj glasov v parlamentu — je še rečeno — pomenijo le-ti nasprotovanje velike večine prebivalstva Julijske krajine delovanju vlade.⁸¹ Podobno izjavo je prebral Šček 22. decembra 1921 ob sprejemanju proračuna: vladi, ki je odpravila 150 šol in ki je v nasprotju z ideali italijanskega ljudstva vsak dan tlačila ali dopuščala tlačenje najbolj osnovnih pravic slovanskega ljudstva ter je nastopala kot pravi Kajn, Slovani ne morejo dati glasu zaupanja.⁸²

V razpravah, zadevajočih splošna italijanska notranja ali mednarodna vprašanja, so Slovenci sodelovali samo takrat, ko so vprašanje lahko povezali s svojim osnovnim problemom narodne ogroženosti. Tako je ob priložnosti, ko je italijanska zbornica obravnavala in odobrvala proglasitev neodvisnosti Irske, Stanger prebral izjavo, s katero je skupina izrazila posebno zadovoljstvo in čestitke irskemu narodu. Hkrati je pripomnil, da so ideali, ki so vodili Irce v boju za neodvisnost, tudi ideali Slovanov v Italiji, vendar vlada ta čustva duši in ravna z narodno manjšino kot z državljani tretje ali četrte kategorije. O tem pričajo zaprte šole in preimenovani kraji, kar se ne dogaja niti v kolonijah. Med razgrajanjem desnice in odobravanjem levece je izrazil upanje, da bo zbornica, ki je soglasno pozdravila irsko osvoboditev in ki je predstavnik tistega italijanskega ljudstva, ki so mu narodna čustva najbolj dragocena, znala usmeriti svojo vlado na tako pot, da se Slovincem in Hrvatom ne bo treba pritoževati celo ob svečanih

78. ACS, UC, b. 66, Vilfanovo pismo z dne 14. VIII. 1921.

79. Interpelacija 29. III. 1922, Atti, vol. IV, str. 3738–3741.

80. Prav tam, vol. III, str. 2373.

81. Prav tam, vol. III, str. 2131.

82. Prav tam, vol. III, str. 2939.

trenutkih.⁸³ V enakem smislu je govoril zastopnik nemške manjšine Reuth Nicolussi in pribil, da je treba razumeti tudi stremljenja Tirolcev po popolni narodni svobodi. Italijanski poslanci so zamerili primerajvo Irske z narodnostnimi skupinami v Italiji, češ da je stvar postavljena na glavo, saj je vendar Italija te skupine s krvjo osvobodila iz sužnosti habsburške monarhije.⁸⁴

Omeniti moramo še drugo intervencijo splošnega značaja v dobi pred fašistično vlado. Konec marca 1922, ko je zbornica razpravljala o veljavnosti izvolitve fašističnega poslanca Misurija, ki naj bi mu bilo k izvolitvi pripomoglo fašistično nasilje, je Vilfan 29. marca ob živahnem odobravanju levice dokazoval, da je vsakršna volitev, izvršena pod pritiskom, neveljavna, kajti v zbornico smejo priti samo predstavniki naroda, izvoljeni po čisto svobodni volji. Jugoslovanski poslanci so zato skupno s socialisti in komunisti glasovali proti Misurijeveemu mandatu.⁸⁵

V naslednjem letu delovanja XXVI. poslanske zbornice, tj. od nastopa fašistične vlade, oktobra 1922, do razpusta zbornice, decembra 1923, se je število vprašanj in interpelacij poslancev Jugoslovanske narodne stranke znatno znižalo. Nanašala so se predvsem na posamezne primere kršenja zakonitosti, kot so bila prepovedi zborovanj, odprava avstrijskega društvenega zakona, uvedba italijanskega jezika na goriških sodnijah in podobno. Več vprašanj je zadevalo gospodarsko socialno področje, kot na primer davčne obremenitve, izplačevanja pokojnin in invalidnin, razne takse, podporo obrti, odpuste delavcev in podobno. Ker so tačas leta 1923, raznarodovalni ukrepi v primerjavi z minulim letom usodno ogrozili obstoj narodne skupnosti, saj so postali sistematičen del državne politike, se je delovanje društva Edinost usmerilo bolj v odpor na celotni fronti, kot na reševanje posameznosti. V parlamentu je bilo zato več predlogov splošnih resolucij glede politike do slovensko-hrvatske manjšine, daljših govorov, utemeljitev in obsodb. Šlo je namreč za daljnosežnejše ukrepe, ki sta jih prinesla novi fašistični volilni sistem, upravna reorganizacija dežele in zloglasna Gentilejeva šolska reforma.

Iz zapisnikov zasedanj XXVI. zbora poslancev in statističnih podatkov je razvidno, da so bili slovensko-hrvatski poslanci v primerjavi z nemškimi iz Južne Tirolske zelo dejavni. Višek je ta dejavnost dosegla v drugi polovici leta 1921, leta 1922 je upadla – gotovo tudi zaradi notranjih razprtij v društvu Edinost – ponovno pa je narasla proti koncu leta 1922 in v začetku leta 1923. V dveh in pol letih delovanja zbornice so poslanci vložili 92 poslanskih vprašanj in interpelacij, med njimi pa so mnoga vsebovala več kot po eno vprašanje. Od tega so posamezniki sodelovali takole: Šček pri 46 vprašanjih, Stanger pri 30, Vilfan pri 12, Lavrenčič pri 9 in Podgornik pri 5 vprašanjih. Ob sprejemanju proračunov, zakonskih osnůtkov ali drugih aktov, ko je šlo za zaupnice vladi, so nastopili šestkrat, od tega Podgornik in Stanger dvakrat, Vilfan in Šček po enkrat. Opomb in predlogov v različnih zadevah so dali deset, od tega Vilfan šest, Podgornik dva, Šček in Stanger po enega. Obsežnejše govore sta imela Vilfan dvakrat, Šček pa enkrat. Vseh nastopov je bilo torej 108, medtem ko so nemški poslanci Reuth–Nicolussi, Tinzl, Toggenburg in Walter nastopili le trintridesetkrat. Od tega je 23 nastopov odpadlo na vprašanja ali interpelacije, drugi pa na govore in predloge. Osem italijanskih poslancev iz Julijske krajine pa je medtem vložilo 141 vprašanj – največ istrski poslanec Pesante – od tega jih je le 30 zadevalo problematiko Julijske krajine, ter

83. Edinost, 15. XII. 1921; Atti, vol. III, str. 2220.

84. Prav tam.

85. Prav tam, vol. IV, str. 3764.

23-krat intervenirali z govori ali predlogi. Zanimivo je, da se fašistični voditelj iz Pulja Bilucaglia ni oglasil niti enkrat, tržaški voditelj Giunta pa je imel daljše govore o splošnih italijanskih zadevah, zlasti ko je šlo za utrditev fašistične vlade. Dva poslance Italijanske komunistične stranke, izvoljena na kandidatnih listah v Julijski krajini, Nicola Bombacci in Giuseppe Tuntar, sta vložila 30 vprašanj ali interpelacij; od teh jih je deset zadevalo vprašanja Julijske krajine ali, bolje, preganjanje delavcev in komunistov ter fašistično nasilje v tej deželi. Predložila sta še 19 predlogov in nastopila dvanajstkrat s pripombami in govori.⁸⁶ Za komunistične poslance je bilo nasploh značilno, da so se manj posvečali konkretnim vprašanjem in bolj splošnim zadevam demonstrativnega in protestnega značaja. Že volitev so se udeležili zgolj zato, da bi prešteli vrste, saj v učinkovitost parlamentarne demokracije niso verjeli. Ker so šli v parlament zgolj zato, da bi tudi tamkaj rušili obstoječi družbeni red, jim seveda posamezni primeri reševanja vprašanj niso mogli kaj prida pomeniti. Poslanca Julijske krajine, od katerih Bombacci ni bil domačin, pač pa eden izmed voditeljev stranke v Italiji, sta se za slovensko-hrvaške narodne pravice zavzemala toliko, kolikor so sovpadale s pravicami delovnih množic, se pravi, povezano s splošnimi vprašanji o položaju delovnih ljudi, kakor je npr. razvidno iz navedenega Tuntarjevega govora. Zato v letih 1924–1926 zasledimo v dokumentih italijanske komunistične stranke ugotovitev, da so slovenske in hrvaške množice v Julijski krajini, čeprav revolucionarno in komunistično razpoložene, dejansko v rokah narodnih voditeljev, ker se le ti zavzemajo za njihove vsakdanje narodne potrebe. Za to paradoksalno stanje, da so krivi primorski komunisti, ker ne posvečajo pozornosti tudi narodnim vprašanjem, še časopis Delo jih skoraj ne omenja.⁸⁷ Zato je vodstvo stranke naročalo primorskim komunistom, naj se pridružijo prizadevanjem za zaščito narodnih pravic manjšine in naj postanejo nosilci te akcije. Komunistični poslanci pa naj v parlamentu po zgledu slovenskih narodnih poslancev nastopijo s konkretnimi zahtevami po narodnih pravicah Slovencev in Hrvatov.⁸⁸

Zanimivo je zvedeti še, h kateri strani zbornice so spadali poslanci Jugoslovenske narodne stranke oziroma s katerimi strankami ali barvami so glasovali. Pri glasovanju za vladno politiko jih praviloma najdemo na levisi pri komunistih, socialistih, včasih tudi pri popolarjih in levih demokratih. Tudi glede govorov je bilo že omenjeno, da so z obsojanjem vladne politike in fašističnega nasilja želi odobravanje levice in grajo desnice. Tako so npr. glasovali 26. maja 1921 za resolucijo socialista Turatija, ki je obsojala vladno politiko, seveda iz svojega narodnega vidika, 19. julija 1922 proti vladni politiki, skupno s komunisti, socialisti in drugimi, ker ni privedla do notranje pomiritve; z levičarji in nemškimi poslanci pa so glasovali 15. julija 1923 proti volilni reformi oziroma posameznim določbam te reforme.⁸⁹ Sicer pa se premnogih javnih glasovanj o zakonskih osnutkih, predlogih, resolucijah o vladni politiki in podobno niso udeleževali. Večji del leta 1922 so bili odsotni, najbrž zato, ker so se cepili v dve struji.

Teško je ob tem prvem sumaričnem pregledu dokončno oceniti vlogo, delo in uspehe ali neuspehe slovensko-hrvaških predstavnikov v italijanskem parlamentu. Pravo oceno bi bilo možno najti le, če bi bile obstajale objektivne možnosti za učinkovito

86. Podatki so preračunani iz pregledov v Atti, vol. XII, str. 1–344.

87. Istituto Gramsci, arhiv Komunistične stranke Italije, 455/139, 455/158, 455/190.

88. Lo Stato operaio, 6. XI. 1924. Prim. M. Kacin-Wohinz, Narodnorevolucionarno gibanje na Primorskem v luči politike in taktike Komunistične stranke Italije, Elementi revolucionarnosti v političnem življenju na Slovenskem, Lj. 1973, str. 84.

89. Atti, vol. XII, str. 1–344.

parlamentarno delo. Dejstvo pa je, da so se v Italiji od leta 1921 razmere silovito naglo spreminjale in poslabševale v smislu odpravljanja demokratične ureditve in prevladovanja nasilja, ki je končno privedlo fašiste na oblast. Vprašanje pravic slovensko-hrvatske narodne skupnosti je bilo torej le še vprašanje časa, kajti že od vsega začetka je bilo jasno, da do pozitivnih kompleksnih rešitev ne bo prišlo. Te okoliščine in neučinkovitost seveda ne zmanjšujejo vrednosti prizadevanj narodnih predstavnikov, vprašanje je morda le v tem, ali so spričo posebnih okolnosti izbrali pravo metodo boja. Njihova prizadevanja so bila v sorazmerju s perspektivami ali neperspektivami učinkov. V letu 1921, ko so še imeli zaupanje v parlament ali, bolje, italijansko javnost, so najbrž še verjeli, da bo mogoče rešiti probleme kompleksno, za kar so se, kot smo videli, vsestransko zavzeli. Pozneje, sredi leta 1922, ko je že nastopilo razočaranje, pa še fašizem je bil na pohodu, je aktivnost pojemala. Razen tega pa so prav tedaj potrošili vse moči v medsebojnem sporu, ki je zadeval tudi vprašanje taktike. V sami sredini poslanskega kluba se je vseskozi pojavljala kritika na račun nezadostne dejavnosti in neprimernih prijemov, predvsem pa na račun pomanjkljive pripravljenosti z dokumentacijami, podatki in podobno. Kritiziral je Virgilij Šček ali, bolje, krščansko socialna struja. Šček je bil gotovo najbolj prizadeven poslanec tako po številu intervencij kakor po raznovrstnosti načenanja problemov. Le on se je resnično zavzemal za gospodarsko-socialne probleme, kar je bilo tudi v skladu s programom krščanskih socialcev. Iz njegove korespondence z Vilfanom in odborom društva Edinost zveno npr., da je za parlamentarno delo porabil ne samo ves svoj čas, temveč tudi lastna sredstva. V pismu Vilfanu je dne 27. junija 1923 prosil za povračilo iz skupnih fondov, ker je pri delu, ki je trajalo po 16 ur dnevno, porabil vso vojno odškodnino in, ko se bo vrnil v „pastirski“ poklic, ne bo imel niti pohištva niti denarja, da bi začel na novo.⁹⁰ Prav zato, ker je bil sam izjemno delaven, ne samo v parlamentu, temveč tudi med ljudmi, na obiskih po vaseh in na zborovanjih, ni trpel, da se tam, kjer bi moralo biti jedro aktivnosti, v odboru Edinosti, stvar prepočasi premika. Že v jeseni 1921 je pisal odboru, naj vendar že priskrbi snov za interpelacije, ki bodo potrebne, brž ko se izkaže, da vlada „nepoboljšljivo odlaga rešitev naših kulturnih vprašanj; za vsako šolo, za vsakega preganjanega, za vsako krivico posebno interpelacijo . . . Sodim, da je snovi za 1500 interpelacij.“ Dobival je na stotine prošenj posameznikov, da bi interveniral v zbornici ali pri oblasteh, in pritiskal tudi na Vilfana, naj prevzame del teh prošenj, da „pomorete revežem, ki si ne morejo sami pomagati.“⁹¹ Odveč je primerjati število prošenj, ki so prihajale na Vilfanov naslov glede najbolj drobnih, a včasih življenjsko pomembnih zadev: za službo, pokojnino, vojno škodo, državljanstvo, odškodnino, invalidnino, podporo itd. V njegovi zapuščini so kupi takih prošenj pa tudi odgovorov o posredovanjih pri oblasteh.⁹² Tega drobnega dela ne bo mogoče docela spoznati, čeprav je bilo gotovo največkrat bolj pomembno in učinkovito kot najboljše pripravljene interpelacije. Podobno je bilo tudi s Stangerjem in Podgornikom. Proti koncu prve mandatne dobe je Šček ponovno načenal vprašanje parlamentarne akcije in tožil, da je pred enim letom predlagal razsežnejšo akcijo za šolstvo, vendar ni dobil nikakršnega odgovora. „Ne govorance ne interrogacije. Vselej se osmešimo. Interpelacija ima dober efekt. Seveda se hoče nekaj vztrajnosti, kajti znano je, da je komodnost edina ovira stavljanju interpelacij. Jaz sem pripravljen nositi največ žrtev, kar se tiče časa,“ je zagotavljal v pismu Vilfanu, „magari polovico časa, vsi 4 ostali

90. ZALj., zbirka Vilfan, fasc. 10.

91. Prav tam, pismi z dne 20. IX. 1921 in 18. X. 1922.

92. Prav tam, fasc. 12 „Intervencije“.

eno polovico. En sam pa ne zmore. Poskušal sem lani pa ni šlo, . . . Predlagam in tirjam od Vas . . . da takoj ukrenete potrebno, da pride do interpelacij.“ Ko je ta predlog ponovno zagovarjal, je zapisal, da to terjajo volivci, zato bo pač treba sedeti v Rimu tudi med počitnicami in, kolikor ne bo dobil odgovora na neprestane pobude, „bom prisiljen obrniti se na zadnjo instanco, tj. na narod. Pričakujem, da bo v Vas vendarle zmagala ljubezen do naroda nad osebnimi okusi.“⁹³ Po drugi strani pa so tudi drugi poslanci, ne glede na osebna nasprotja med Vilfanom in Ščekom, čutili, da kakšna učinkovita akcija večje razsežnosti prav zato ne bo mogoča, ker ni enotnosti mnenj. Za razpravo „naših razmer bi morali biti vsi v Rimu in vsi edini“, je npr. poročal Podgornik Stangerju. „Oseba tov. Ščeka pa nam ne daje pomirjenja za poskus takega nastopa“. Zato so se poslanci že na seji kluba v začetku leta 1922 odločili, da bodo nadaljevali le s posameznimi vprašanji glede zamenjave denarja, šol, jezika in poravnave vojne škode.⁹⁴

Ščekove pritožbe, pozivi in očitki niso bili samo posledica osebnega nasprotja z Vilfanom, ki se je pojavilo že ob prvem nastopu v parlamentu, marveč sestavni del kampanje krščansko socialne struje proti liberalnemu vodstvu društva Edinosti v Trstu, ki je privedla sredi leta 1922 do odcepitve Goriške. Odcepitev pa je bila seveda posledica različnega vrednotenja dejavnosti, različnih načrtov in potreb Goričanov, predvsem pa različnega svetovnega nazora, kar je postalo najbolj očitno ob vprašanju društvenega programa.

DEPUTIES OF THE YUGOSLAV NATIONAL PARTY IN THE ITALIAN PARLIAMENT IN THE PREFASCIST PERIOD

In the elections for the Italian House of Commons on May 15, 1921 five deputies of the Slovene-Croatian national party were elected for the first time: four Slovenes in the Gorizia region and one Croat in Istria. In their inaugural speech they announced that their work would reflect the fact that they were representatives of a nation belonging at the same time to the Yugoslav nations and the Italian state. In their efforts to protect the specific interests of a national minority they adopted the method of loyal collaboration with the Italian authorities and mutual understanding. Due to the fact that the Italian authorities had by then seriously encroached upon the national rights of the Slovenes and Croats, closing about 150 schools after the First World War, the action of the deputies was aimed towards reestablishing the schooling system and the consideration of the Slovene and Croatian language in official communications. The strong protests against the unlawful encroachment of the local authorities upon the national rights of the minority and the fascist terrorism were accompanied by the demand for a systematic solution of the question of the non-Italian national communities in order to ensure the equality of rights and the specific national development. Regarding the economy they pledged for the compensation of the war damage and the exchange of the Austrian currency to the Slovene and Croatian co-operatives. However, their efforts failed already in the period of democratic governments. The responses and measures of the government depended upon the standpoints of the local authorities and Italian nationalists and fascists from the Giulian March who planned a forced assimilation of the Slav population and saw irredentist tendencies in the efforts of the Slovene deputies. In the parliament the Trieste nationalist and fascist deputies sharply attacked the viewpoints of the Slovene deputies, denying the right of the national claims. The Trieste nationalist press, in particular, intensified the propaganda about the dangers of the Yugoslav „irredentism“ for the integrity of the Italian state. In the group of the Slovene deputies controversions arose at the same time between the Christian social orientation of Šček and the national liberal orientation of Vilfan, which impeded the coordination of the parliamentary activities. The first period of the activities for the protection of national rights through parliament ended with the coming into power of the fascist party; from then on the efficiency of the Slovene and Croatian deputies was decreasing all the time.

93. Prav tam, fasc. 10, pismi z dne 28. VI. 1923 in 1. VII. 1923.

94. SI, zb. Stanger, pismo Podgornika 15. III. 1922 Stangerju.